

सुभाषित व्याकरण - २३

Subhāṣita Vyākaraṇa - 23

(A compilation of Saṃskṛta well said verses with full grammar and meaning)

Compiler: Kishore Nayak
Editor: Padmakar Gangatirkar

शुक्रवार मार्गशीर्ष कृष्ण द्वितीया १९४४, शुभकृत संवत्सर

धन्यानामुत्तमं दाक्ष्यं धनानामुत्तमं श्रुतम्।

लाभानां श्रेष्ठमारोग्यं सुखानां तुष्टिरुत्तमा ॥५३॥- यक्षयुधिष्ठिरसंवादः, वनपर्व, महाभा.

धन्यानाम् दाक्ष्यम् उत्तमम् (अस्ति)। धनानाम् श्रुतम् उत्तमम् (अस्ति)। लाभानाम् आरोग्यम् श्रेष्ठम् (अस्ति)। सुखानाम् तुष्टिः उत्तमा (अस्ति) ॥

Attentive, able people are the best among the fortunate. Knowledge is the best wealth. Good health is the best acquisition. Contentment is the best joy.

धन्यानाम्, धनानाम्, लाभानाम् & सुखानाम्- पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of धन्य- thankful, fortunate, Blessed, wealthy, rich, happy, धन- money, wealth, लाभ- gain, profit, benefit & सुख- joy, happiness, satisfaction, दाक्ष्यम्- cleverness, dexterity, ability- (दक्ष- able, clever, attentive), उत्तमम्- the best, preferred, श्रुतम्- knowledge of science or scripture, learning, आरोग्यम्- health, well-being, श्रेष्ठम्- adjctv- superior, the best, श्रेयः (श्रेयस्)- preferred, better- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., तुष्टिः- contentment, satisfaction- (तुष्ट- contented, satisfied- क. भू. धा. वि. of तुष्- तुष्यति ४ ग. प. प. to be contented, satisfied) & उत्तमा- the best, preferred- both in- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.

निश्चित्वा यः प्रक्रमते नान्तर्वसति कर्मणः ।

अवन्ध्यकालो वश्यात्मा स वै पण्डित उच्यते ॥५४॥ -महाभा उद्योगपर्व विदुरनीति अ. ३३

यः (कर्म) निश्चित्वा प्रक्रमते, कर्मणः न अन्तर्वसति, अवन्ध्यकालः, (तथा) वश्यात्मा (अस्ति), सः वै पण्डितः उच्यते ॥

One, who starts his work with determination, does not stop until its completion, does not waste his time and has full control over himself, is indeed called a learned person.

यः (यद्)- who, अवन्ध्यकालः- one who does not waste time- अवन्ध्य- adjct- productive, fruitful- (वन्ध्य/बन्ध्य- to be bound, confined, unproductive- क. वि. धा. सा. वि. of बन्ध्- बध्नाति ९ ग. प. प. to check, stop, tie- न वन्ध्य/बन्ध्य- अवन्ध्य/बन्ध्य- नञ् तत्पुरुष स.), अवन्ध्यः कालः यस्य सः- अवन्ध्यकालः -बहुव्रीही स., वश्यात्मा- one who has control over himself- वश्य- adjctv- capable of being subdued, controllable, आत्मन्- oneself, soul- वश्यः आत्मा यस्य सः- वश्यात्मान्- बहुव्रीही स., सः (तद्)- he & पण्डितः- learned, scholar, expert, knowledgeable- all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., निश्चित्वा- with determination, resolve- पू. का. वा. धा. सा. अव्यय of निस्+ चि to resolve, determine- (चि- चिनोति- चिनुते- ५ ग. उ. प. to collect, to pile up, प्रक्रमते & अन्तर्वसति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of प्र+ क्रम्- to commence, begin- (क्रम- क्रामति- क्रमते- १ ग. उ. प. to walk, go) & अन्तर् +वस्- to stop or rest midway- (अन्तर्- अव्यय- in between, in the middle- वस्- वसति १ ग. प. प. to stay, reside), कर्मणः- न. लि. ष. वि. ए. व. of कर्मन्- work, job, duty, उच्यते- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of वच्- वक्ति-आह- २ ग. प. प. to say, talk, न- no, not & वै- surely, indeed- both अव्ययस

परनेयोऽग्रणीर्यस्य स मार्गान्प्रतिमुह्यति।

पन्थानमनुगच्छेयुः कथं तस्य पदानुगाः ॥५५॥ -महाभा- सभापर्व- ०२.०८१

यस्य अग्रणीः परनेयः (अस्ति), (यदि) सः मार्गान् प्रतिमुह्यति, कथम् तस्य पदानुगाः पन्थानम् अनुगच्छेयुः?

If a person's leader is guided by someone else and if that someone goes the wrong ways, then, how can his followers find the (correct) way? (Very difficult).

परनेयः- परः- other person & नेयः- to be lead, guided- नेय- (also नेतव्य & नयनीय)- क. वि. धा. सा. वि. of नी- नयति- ते १ ग. उ. प. to lead, guide, अग्रणीः - a foremost leader- (अग्र- foremost, chief, principal- अग्रे नयति इति- अग्रणी- पु. लिं.- उपपद तत्पुरुष स.), सः (तद्)- he- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., यस्य- whose & तस्य- his- both- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who & तद्- he, मार्गान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of मार्ग- path, course, road, प्रतिमुह्यति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of प्रति+ मुह्- to go wrong way -(मुह्- मुह्यति- ४ ग. प. प. to err, mistake, to be perplexed), पदानुगाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of पदानुग- one who follows the footsteps, follower- पदम्- foot, अनुगः- follower, companion- अनु- अव्यय- after, along with, following- पदानि अनु गच्छति इति- पदानुगः- उपपद तत्पुरुष स., पन्थानम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पथिन्- path, course, road, अनुगच्छेयुः- विध्यर्थ प्र. पु. ब. व. of अनु+ गम्- to follow, go after- (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go) कथम्- अव्यय- how, which way, manner

बुद्धौ कलुषभूतायां विनाशे समुपस्थिते।

अनयो नयसङ्काशो हृदयात्त्रापसर्पति ॥५६॥ महाभा सभा-२.१०३.९, उद्योग-५.३.४०.७९

बुद्धौ कलुषभूतायाम्, विनाशे समुपस्थिते, अनयः नयसङ्काशः हृदयात् न अपसर्पति ॥

When mind is corrupted (blurred) at the time of potential destruction, a wrong action appears as the correct one and it does not get out of mind.

बुद्धौ & कलुषभूतायाम्- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of बुद्धिः- intellect, perception, talent, mind & कलुषभूता- one who got dirty, corrupted- कलुष- adjctv- turbid, muddy, dirty, भूता- happened, occurred, became- भूत- क. भू. धा. वि. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist, become- कलुषा भूता- कलुषभूता- विशेषणपूर्वपद- कर्मधारय स., विनाशे & समुपस्थिते- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of विनाश- destruction, ruin, utter loss & समुपस्थित- approached, arrived, about to happen- क. भू. धा. वि. of सं+ उप+ स्था- to be present, to attend- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay), नयसङ्काशः- one which appears to be proper or just- नयः- right or just thing, a proper course or system, सङ्काशः- adctv- like, similar to, resembling- सङ्काशः नयः- नयसङ्काशः- विशेषणोत्तरपद- कर्मधारय स. & अनयः- an improper or unjust thing- न नयः- अनयः- नञ् तत्पुरुष स.- both पु. लिं. प्र. वि. ए. व., हृदयात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of हृदयम्- heart, mind, अपसर्पति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अप+ सर्प्- to go away, disappear- (सर्प्- सर्पति १ ग. प. प. to creep, crawl, glide gently) न-no, not- अव्यय

वरं प्राणपरित्यागो मानभङ्गेन जीवनात्।

प्राणत्यागे क्षणं दुःखं मानभङ्गे दिने दिने ॥५७॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ.१६, श्लो.१५

मानभङ्गेन जीवनात् प्राणपरित्यागः वरम् (भवति)। प्राणत्यागे क्षणम् दुःखम् (भवति)। मानभङ्गे (दुःखम्) दिने दिने (भवति) ॥

It is better to give up the life rather than being humiliated. Giving up one's life is painful for a moment but humiliation hurts every day.

प्राणत्यागे & मानभङ्गे- पु. लिं. स. वि. ए. व. of प्राणत्याग- giving up life- प्राणः- life, breath of life, त्याग- forsaking, give-up, abandoning- (त्यज्- त्यजति १ ग. प. प. to leave, abandon- प्राणस्य त्यागः- प्राणत्यागः- ष. तत्पुरुष स. & मानभङ्ग- humiliation- मानः- respect honour- भङ्ग- breaking, shattering, tearing down- (भङ्ज्- भनक्ति -७ ग. प. प. to break, tear down)- मानस्य भङ्गः- मानभङ्गः- ष. तत्पुरुष स., मानभङ्गेन- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of मानभङ्ग- जीवनात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of जीवन- life, surviving, प्राणपरित्यागः- giving up life all together- परि- अव्यय- prefix to verb & noun implies- excessively, all together- त्यागः परिकृत्य- परित्यागः- अव्ययीभाव स. & प्राणस्य परित्यागः- प्राणपरित्यागः- ष. तत्पुरुष स. -in -पु. लिं. प्र. वि. ए. व., क्षणम्- a moment, an instant & दुःखम्- sorrow, pain- both in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., दिने- न. लिं. स. वि. ए. व. of दिनम्- a day- दिने दिने- every day, वरम्- better than, preferable to, rather than, -अव्यय

मृदुरित्यवजानन्ति तीक्ष्ण इत्युद्विजन्ति च।

तीक्ष्णकाले भवेत्तीक्ष्णो मृदुकाले मृदुर्भवेत् ॥५८॥ - महाभा- शान्तिपर्व- १२.१४०.६५

(जनाः) "(सः व्यक्तिः) मृदुः (अस्ति) इति" अवजानन्ति। (तथा ते) "(सः व्यक्तिः) तीक्ष्णः (अस्ति) इति" उद्विजन्ति च। (तस्मात् सः) तीक्ष्णकाले तीक्ष्णः भवेत् (तथा) मृदुकाले मृदुः भवेत् ॥

People ignore a (very) weak person. They are also afraid if he is (very) tough. (Therefore) he should act decisively during tough situation and behave softly in a mild situation.

मृदुः- adjctv- soft, tender, delicate, mild, weak, तीक्ष्णः- adjctv- sharp, hot, hard, rude, intelligent- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., तीक्ष्णकाले & मृदुकाले- both in पु. लिं. स. वि. ए. व. of तीक्ष्णकाल- difficult or hard situation & मृदुकाल- tender or delicate situation- तीक्ष्णः कालः & मृदुः कालः- both विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., अवजानन्ति & उद्विजन्ति- both वर्त. प्र. पु. ब. व. of अव+ ज्ञा- to ignore, disregard, neglect- (ज्ञा- जानाति- जानीते १ ग. उ. प. to understand, know) & उद्+ विज्- to be afraid of, to fear, to be afflicted, disgusted- (विज्- विजते ६ ग. आ. प.- to be agitated, to fear), भवेत्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to become, exist, इति- particle used to report the very word spoken: so, thus, since, 'on the ground that', च- and- both अव्यय

यथा बर्हाणि चित्राणि बिभर्ति भुजगाशनः।

तथा बहुविधं राजा रूपं कुर्वीत धर्मवित् ॥५९॥ -महाभा- शान्तिपर्व १२.१२०.४

यथा भुजगाशनः बर्हाणि चित्राणि बिभर्ति, तथा धर्मवित् राजा बहुविधम् रूपम् कुर्वीत ॥

A King, well versed in Dharma, should excel in variety of duties, just like a peacock, which exhibits multicolored, spotted tail feathers.

भुजगाशनः- epithet of peacock (also Garuda)- भुजगः- snake, serpent- अशनम्- eating, enjoying - (अश्- अश्नाति ९ ग. प. प. to eat, enjoy, consume)- भुजगान् अश्नाति इति- भुजगाशनः- उपपद तत्पुरुष स., धर्मवित्- धर्मः/म्- right codes of conduct, विद्- adjctv- at the end of a composition implies: knowledgeable, conversant with- धर्मम् वेत्ति इति- धर्मवित्- उपपद तत्पुरुष स., राजा- (राजन्)- King- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., बर्हाणि & चित्राणि- both in न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of बर्हम्- a peacock's tail & चित्रम्- adjctv- diversified, variegated, spotted, बिभर्ति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- बिभर्ति- बिभृते ३ ग. उ. प. to bear, put on, maintain support, बहुविधम्- variety of forms, diverse- बहु- adjctv- many, variety of, numerous & विधम्- kind, sort, mode, manner- बहु विधम्- बहुविधम्- समा. प्रादितत्पुरुष स. & रूपम्- appearance, form, figure - both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., कुर्वीत- विध्यर्थ आ. प. प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, यथा- like which, in which way, तथा- like that, in that way- both अव्यय

विद्यामदो धनमदस्तृतीयोऽभिजनो मदः ।

मदा एतेऽवलिप्तानामेत एव सतां दमाः ॥६०॥ - महाभा- विदुरनीति

अवलिप्तानाम् एते मदाः (भवन्ति)। (प्रथमः) विद्यामदः, (द्वितीयः) धनमदः, तृतीयः अभिजनः मदः (भवति)। सताम् एते एव दमाः (भवन्ति) ॥

The arrogant people possess excessive pride, (first) of their knowledge, (second) of their wealth and third of their lineage. However, the saintly people use them to achieve self-control.

मदः- arrogance, pride, excessive delight, intoxication, विद्यामदः- arrogance of knowledge- विद्या- स्त्री. लिं- knowledge, education, learning- विद्यायाः मदः- विद्यामदः, धनमदः- arrogance based on wealth- धनम्- न. लिं- wealth, money- धनस्य मदः- धनमदः- both ष. तत्पुरुष स., तृतीयः- adjctv- the third, अभिजनः- a noble family, race, birth, country- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., एते, मदाः & दमाः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of एतद्- this, it, मद- arrogance, pride & दम- self constraint, curbing of passion, अवलिप्तानाम् & सताम्- both in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of अवलिप्त- elated, proud, arrogant- क. भू. धा. वि. of अव+ लिप्- to be proud, elated, arrogant -(लिप्- लिपति-ते- ६ ग. उ. प. to smear, anoint, cover) & सत्- noble, saintly, एव- just, only, mere- अव्यय

शरीरनियमं प्राहुर्ब्राह्मणा मानुषं व्रतम्।

मनो विशुद्धां बुद्धिं च दैवमाहुर्व्रतं द्विजाः ॥६१॥ - महाभा अरण्यपर्व ३.९१.२२

ब्राह्मणाः शरीरनियमम् मानुषम् व्रतम् प्राहुः। द्विजाः विशुद्धाम् मनः बुद्धिं च दैवम् व्रतम् आहुः॥

Brahmanas have said that proper regulating of one's body (by physical activities) is a fulfilling a human vow. They also say that absolute purity of mind and intelligent thinking is fulfilling a devine vow.

ब्राह्मणाः & द्विजाः- both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of ब्राह्मण- first of the four casts of varnashrama - a person belonging to priestly class, theologician, द्विज- twice born, a man of any of the first three castes but generally referred to a Brahmana- (जन्मना जायते शूद्रः, संस्कारैर्द्विज उच्यते। विद्यया याति विप्रत्वम् श्रोत्रियस्त्रिभिरेव च।), विशुद्धाम् & बुद्धिम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विशुद्धा- pure, clean, unpolluted, accurate- विशुद्ध- क. भू. धा. वि. of वि+ शुध्- to be very purified, clean- (शुध्- शुध्यति ४ ग. प. प. to be purified) & बुद्धिः- intellect, understanding, mind, thinking, nature, शरीरनियमम् & मानुषम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of शरीरनियमः- regulation of bodily activities- शरीरम्- न. लिं- body, नियमः- taming, controlling, checking, a rule or percept- शरीरस्य नियमः- शरीरनियमः- ष. तत्पुरुष स. & मानुषः- human, human effort or action, मनः (मनस्)- mind, heart, दैवम्- devine, celestial, व्रतम्- religion act of devotional or austerity, observance of a vow- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., प्राहुः & आहुः- वर्त. प्र. पु. ब. व. of प्र+ ब्रू- & ब्रू- ब्रवीति- ब्रूते (आह)- २ ग. उ. प. to say, tell, च-and- अव्यय

बालसखित्वमकारणहास्यं

स्त्रीषु विवादमसज्जनसेवा ।

गर्दभयानमसंस्कृतवाणी

षट्सु नरो लघुतामुपयाति ॥६२॥ - courtesy शारदाप्रकाश-संघ

बालसखित्वम्, अकारणहास्यम्, स्त्रीषु विवादम्, असज्जनसेवा, गर्दभयानम् (तथा) असंस्कृतवाणी (एतेषु) षट्सु नरः लघुताम् उपयाति॥

Friendship with an immature person, laughing without a reason, quarreling with women, serving mean people, riding a donkey and using foul language, are the six practices, which bring dishonour to a person.

बालसखित्वम्- close friendship with an immature person- बालः- a child, a fool, simpleton- सखा (सखि)- friend, सखित्वम्- friendship- बालस्य सखित्वम्- बालसखित्वम्- ष. तत्पुरुष स., अकारणहास्यम्- smiling or laughing without a reason- कारण- reason, न कारण- अकारण- नञ् तत्पुरुष स.- without a reason. हास्यम्- smile, laugh, अकारणम् हास्यम्- अकारणहास्यम्- विशेषणपूर्वपदकर्मधारय स., विवादम्- quarrel, a dispute, contest, गर्दभयानम्- a donkey as a vehicle- गर्दभ- a donkey, यानम्- vehicle, riding- गर्दभः एव यानम्- गर्दभयानम्- अवधारणपूर्वपदकर्मधारय स.- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., असज्जनसेवा-

serving wicked person- असज्जन- wicked person- सत्- good, noble, जनः- person, सत् जनः- सज्जनः- noble person- न सज्जनः- असज्जनः- नञ् तत्पुरुष स., सेवा- service, servitude- असज्जनानाम् सेवा- असज्जनसेवा- ष. तत्पुरुष स. & असंस्कृतवाणी- असंस्कृत- adjctv- unpolished, imperfect, uncultured- न संस्कृत- असंस्कृत- नञ् तत्पुरुष स. वाणी- speech, language- असंस्कृता वाणी- असंस्कृतवाणी- विशेषणपूर्वपद- कर्मधारय स.- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., स्त्रिषु & षट्सु- स. वि. ब. व. of स्त्री- स्त्री. लिं- a woman, female & षट्- six, नरः- man, a person- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., लघुताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of लघुता- contempt, loss of dignity, dishonour, उपयाति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of उप+ या- to get, attain- (या- याति- २ ग. प. प. to go, move)

श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रज्ञा चैव श्रुतानुगा ।

असंभिन्नार्यमर्यादः पण्डिताख्यां लभेत सः ॥६३॥ -महाभा. उद्योगपर्व अध्याय ३२

यस्य श्रुतम् प्रज्ञानुगम् (अस्ति), (यस्य) प्रज्ञा श्रुतानुगा च एव (अस्ति), यः असंभिन्नार्यमर्यादः (अस्ति), सः पण्डिताख्याम् लभेत ॥

A person should earn the title of a wise person if what he has learnt follows his intellect, his intellect follows that learning and if he never violates noble traditions,.

यस्य- whose- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्-who, श्रुतम्- divine words of sacred texts, what is heard, learnt, learning in general- श्रुत- क. भू. धा. वि. of श्रु- शृणोति ५ ग. प. प. to hear, listen to, to be attentive & प्रज्ञानुगम्- matching with understanding (knowledge) -प्रज्ञा- स्त्री. लिं.- Intellect, understanding, wisdom, अनुग- following, प्रज्ञाम् अनुगच्छति इति- प्रज्ञानुग- उपपद तत्पुरुष स. both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रज्ञा-see above & श्रुतानुगा- follower of science or sacred texts- श्रुतम् अनुगच्छति इति- उपपद तत्पुरुष स.- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., यः (यद्)- who, सः (तद्)- he & असंभिन्नार्यमर्यादः- one who does not violate noble traditions. संभिन्न- broken, teared down- क. भू. धा. वि. of सं+ भिद्- to break or tear completely- (भिद्- भिनत्ति, भिन्ते ७ ग. उ. प. to break)- न संभिन्न- असंभिन्न- नञ् तत्पुरुष स., आर्य- adjctv- noble, worthy, highly traditional, मर्यादा- limits of propriety, propriety of conduct- आर्या मर्यादा- आर्यमर्यादा -विशेषणपूर्वपदकर्मधारय स. & असंभिन्ना आर्यमर्यादा.- विशेषणपूर्वपदकर्मधारय स all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पण्डिताख्याम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पण्डिताख्या- recognition as a knowledgeable- पण्डित- knowledgeable, scholar, आख्या- name, title , often at the end of the compound implies: - पण्डितः इति आख्या- पण्डिताख्या-तद्धित वृत्ति समास, लभेत- विध्यर्थ प्र.. पु. ए. व. of लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get, acquire, च-and, एव- only, mere, just- both अव्ययस,

मातृपितृकृताभ्यासो गुणितामेति बालकः ।

न गर्भच्युतिमात्रेण पुत्रो भवति पण्डितः ॥६४॥ - courtesy शारदाप्रकाश-संघः

बालकः मातृपितृकृताभ्यासः गुणिताम् एति। पुत्रः गर्भच्युतिमात्रेण पण्डितः न भवति ॥

A child acquires his knowledge under the training of his/her parents. No child becomes wise just by taking birth from a mother's womb.

बालकः- child, boy; मातृपितृकृताभ्यासः- trained by the parents- मातृ- (माता)- mother, पितृ- (पिता)- father- माता च पिता च- मातृपितृ- द्वंद्व स., कृत- done, attended to- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, अभ्यासः- study, practice- मातृपितृभ्याम् कृतम् मातृपितृकृतम्- तृ. तत्पुरुष स. & मातृपितृकृतः अभ्यासः- मातृपितृकृताभ्यासः- विशेषणपूर्वपद- कर्मधारय स., पुत्रः- son, पण्डितः- a scholar, knowledgeable person, expert- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., गुणिताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गुणिता- enumerated, multiplied, collected- गुणित- क. भू. धा. वि. of गुण्- गुणयति- ते १० ग. उ. प. to multiply, एति & भवति- both- वर्त. प्र.. पु. ए. व. of इ- २ ग. प. प. to attain, reach, go & भू- १ ग. प. प. to be, to exist, become, गर्भच्युतिमात्रेण- तृ. वि. ए. व. of गर्भच्युतिमात्रम्- just by getting out (taking birth) from a mother's womb- गर्भ- womb, act of conception, च्युति- स्त्री. लिं.- falling down, dropping- (च्युत- क. भू. धा. वि. of च्यु- च्यवते १ ग. आ. प. to fall, drop), मात्रम्- adjctv- an affix added to a compound implies: 'as far as', 'just by', 'simply by'- गर्भात् च्युतिः- गर्भच्युतिः- पं. तत्पुरुष स. & गर्भच्युतेः मात्रम्- गर्भच्युतिमात्रम्- ष. तत्पुरुष स., न-no, not

सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यज्ञानं तु दुष्करम् ।

यद्भूतहितमत्यन्तमेतत् सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥६५॥- महाभा शान्तिपर्व १२.२८९.२०

सत्यस्य वचनम् श्रेयः (भवति), (परंतु) सत्यज्ञानम् तु दुष्करम् (अस्ति)। अहम्, यद् अत्यन्तम् भूतहितम्, एतत् सत्यम् ब्रवीमि॥

Said by Nararadmuni to Galava. "Speaking of the truth is valueable. However, its correct understanding is very difficult. I will speak that truth which is extremely beneficial to all the living beings.

सत्यस्य & सत्यम्- ष. वि.ए. व. & द्वि. वि.ए. व. of सत्यम्- truthfulness, fact, honesty, virtuous, वचनम्- act of speaking, speech, an utterance, श्रेयः (श्रेयस्)- the best, preferable, superior, सत्यज्ञानम्- precise knowledge of truth- सत्य- truth & ज्ञानम्- knowledge, understanding- सत्यस्य ज्ञानम्- सत्यज्ञानम्- ष. तत्पुरुष स., दुष्करम्- hard to be achieved, difficult- दुस्- prefix implies hard, difficult, evil, bad- दुःखेन क्रियते इति- दुष्कर- उपपद तत्पुरुष स., यद्-which, अत्यन्तम्- adjctv- excessive, much, absolute, perpetual, भूतहितम्- well-being of all creatures- भूत- living being, creature- क. भू. धा. वि. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist, हितम्- well-being, beneficial aspect- हित- क. भू. धा. वि. of हि-हिनोति ५ ग. प. प. to gratify, please, further- भूतस्य हितम्- भूतहितम्- ष. तत्पुरुष स. & एतद्- this- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अहम्- प्र. वि. ए. व. of अस्मद्- I, we, ब्रवीमि- वर्त. प्र. पु. ए. व. of ब्रू- ब्रवीति- ब्रूते २ ग. उ. प. to say, speak, तु- but, on the other hand-अव्यय

ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धाः शीलवृद्धास्तथैव च ।

सर्वे ते धनवृद्धस्य द्वारि तिष्ठन्ति किङ्गराः॥६६॥ पाभेः शीलवृद्धास्तथैव च =वयोवृद्धास्तथापरे

ज्ञानवृद्धाः, तपोवृद्धाः एव च तथा शीलवृद्धाः (तथा वयोवृद्धाः अपरे), ते सर्वे धनवृद्धस्य द्वारि किङ्गराः (इव) तिष्ठन्ति ॥

All great scholars, practitioners of strict austerity, those with great character (and old but wise people) line up at the gate of a very wealthy person like his servants.

ज्ञानवृद्धाः, तपोवृद्धाः, शीलवृद्धाः, वयोवृद्धाः, किङ्गराः, अपरे, सर्वे & ते -all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of ज्ञानवृद्ध- rich in knowledge, great intellect, तपोवृद्ध- well seasoned in practice of religious austerity, penance, शीलवृद्ध- rich in character, of excellent conduct, वयोवृद्ध- old person, of advanced age, (ज्ञान- न. लिं- knowledge, wisdom, intelligence, तप- पु. लिं.- penance, religious austerity, शील- न. लिं- character, conduct, good behaviour, वयः (वयस)- न. लिं- age, वृद्ध- old, matured, grown-up, augmented, advanced- क. भू. धा. वि. of वृध्- वर्धते १ ग. आ. प. to grow, increase, thrive, ज्ञानेन, तपेन, शीलेन, वयसा वृद्धः- all in तृ. तत्पुरुष स.), किङ्गर- servant, attendant, अपर- adjctv- other, सर्व- all, entire, everyone & तद्- he धनवृद्धस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of धनवृद्ध- excessively rich, wealthy man (धनेन वृद्धः- तृ. तत्पुरुष स.), द्वारि- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of -द्वार्- door, gate, तिष्ठन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay, तथा- and, like that, similarly, एव- also, just, mere, च-and- all अव्ययस

यः पृष्ट्वा कुरुते कार्यं प्रष्टव्यान्स्वान्हितान्गुरुन् ।

न तस्य जायते विघ्नः कस्मिंश्चिदपि कर्मणि ॥६७॥-सुभाषितरत्नभाण्डागरम्, पंचतंत्र ४.७३

यः कार्यम्, प्रष्टव्यान्, स्वान्, हितान् (तथा) गुरुन् पृष्ट्वा कुरुते, तस्य कर्मणि कस्मिंश्चित् अपि विघ्नः न जायते ॥

One who starts a project after consultation with experts, his own people, friends and elders, does not encounter obstacle in any of those works.

यः (यद्)- who, विघ्नः- obstacle, hindrance, trouble- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कार्यम्- work, assignment, job- कार्य- (also करणीय, कर्तव्य & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ-करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., प्रष्टव्यान्, स्वान्, हितान्, गुरुन्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of प्रष्टव्य- to be asked, consulted, worthy of consultation- क. वि. धा. सा. वि. of प्रच्छ्- पृच्छति ६ ग. प. प. to ask, inquire, ask, स्व- one's own, relative, kinsman, हित- well-wisher, friend, गुरु- elder, teacher, father, पृष्ट्वा- after consulting, asking- पू. का. वा. त्वांत धा. सा. अव्यय of प्रच्छ्- see above, कुरुते & जायते- both in आ. प. वर्त. तृ. पु. ए. व. of कृ- see above & जन्- ४ ग. आ. प. to be born, produced, to happen, तस्य- his- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of तद्-he, कर्मणि- in न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of कर्मन्- work, job, न कस्मिंश्चित्- in none of- कस्मिंश्चित्- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of किम्+ चित्- something, anything & न किम्+ चित्- none, never, अपि- also, even, and -अव्यय

आचारः प्रथमो धर्मः इत्येतद् विदुषां वचः ।

तस्माद् रक्षेत् सदाचारं प्राणेभ्योऽपि विशेषतः ॥६८॥ -- courtesy शारदाप्रकाश-संघ

आचारः प्रथमः धर्मः इति एतद् विदुषाम् वचः (अस्ति), तस्मात् सदाचारम् प्राणेभ्यः अपि विशेषतः रक्षेत्॥

It is the advice of the learned people that good behavior is the foremost Dharma, the right way of living. Therefore, one should especially protect it even more than his own life.

आचारः- conduct, behavior, customary law, प्रथमः- first, primary, foremost & धर्मः- prescribed codes of conduct, duty, Dharma- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., विदुषाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of विद्वत्- learned, scholar, knowledgeable, wise, एतद्- this, it & वचः (वचस्)- command, advice, injunction, speech, word sentence- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., तस्मात्- therefore- पं. वि. ए. व., of तद्- that, it, सदाचारम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of - सदाचारः- good or virtuous behavior- सत्- noble, good, virtuous, आचारः- see above- सत् आचारः- सदाचारः- कर्मधारय स., प्राणेभ्यः- in पु. लिं. पं. वि. ब. व. of प्राण- breath of life, life, रक्षेत्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of रक्ष्- रक्षति- १ ग. प. प. to protect, guard, take care of, इति- a particle used to report very words spoken: thus, since, because, विशेषतः (विशेषतस्)- especially, particularly, अपि- even, also- all अव्ययः

श्रेयश्च प्रेयश्च मनुष्यमेतस्तौ सम्परीत्य विविनक्ति धीरः ।

श्रेयो हि धीरोऽभि प्रेयसो वृणीते प्रेयो मन्दो योगक्षेमाद्वृणीते ॥६९॥ -कठोपनिषद्, अध्याय १, बल्ली २, मंत्र २

श्रेयः च प्रेयः च मनुष्यम् एतः। धीरः तौ सम्परीत्य विविनक्ति। धीरः हि प्रेयसः श्रेयः अभिवृणीते। मन्दः योगक्षेमात् प्रेयः वृणीते ॥

A right action and a pleasing action, approach a man. After examining both, a wise man clearly sees a distinction between them. He definitely chooses the right action over the pleasing one. A foolish person, on the other hand, selects the pleasing task even, over his own well-being.

श्रेयः -(श्रेयस्)- virtue, righteous deed, प्रेयः (प्रेयस्)- agreeable or pleasing deed, beloved- both in न. लिं. प्र & द्वि. वि. ए. व., मनुष्यम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मनुष्यः- man, person, human, एतः - आ+इतः - प्र. पु. द्वि. व. of आ+ इ- to come to, approach (इ- एति २ ग. प. प. to approach, to go), धीरः- brave, strong minded, resolute, composed & मन्दः - dull, tardy, stupid, foolish- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., तौ- न. लिं. द्वि. वि. द्वि. व. of तद्- that, it, सम्परीत्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of सं+ परि +इ- to examine them fully, go around well- (इ- एति २ ग. प. प. to go), विविनक्ति, अभिवृणीते & वृणीते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of वि+ विज्- to distinguish, to discriminate, understand them fully- (विज्- विनक्ति ७ ग. प. प. to be agitated, distressed), अभि+ वृ- & वृ- to select, choose- (वृ- वृणाति- वृणीते ९ ग. उ. प. to select), प्रेयसः & योगक्षेमात्- both in न. लिं. पं. वि. ए. व. of प्रेयस्- see above & योगक्षेम- well-being, welfare, prosperity- (योग- consequence, result, connection, क्षेम- comfort, well-being, happy- योगः च क्षेमः च- द्वंद्व स), च-and, हि- indeed, surely-both अव्ययः

जानाति विविधा भाषा: जानाति विविधा: कला:।
आत्मानं नैव जानाति यो न जानाति संस्कृतम् ॥७०अ॥

विज्ञानं वेदसाहित्यं दर्शनं सार्वदेशिकम्।
अन्तरा संस्कृतज्ञानं परिपूर्णं न जायते ॥७०ब॥-- courtesy शारदाप्रकाश-संघ

अ) यः विविधा: भाषा: जानाति (तथा) विविधा: कला: जानाति, (परंतु) संस्कृतम् न जानाति, (सः) आत्मानम् एव न जानाति॥

ब) विज्ञानम्, वेदसाहित्यम्, सार्वदेशिकम् दर्शनम्, संस्कृतज्ञानम् अन्तरा, परिपूर्णम् न जायते॥

अ) One knows various languages and knows varieties of arts, but does not know Sanskrit language, just does not know himself well.

ब) Knowledge of science, study of Vedic literature, visits to many countries, (etc) do not make one a complete person without the knowledge of Sanskrit language.

यः (यद्)- who- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., विविधा:, भाषा: & कला:- all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ब. व. of विविध- adjctv- various, diverse, multiple, भाषा- language & कला- any type of art like music, dancing, painting, sculpturing etc., जानाति & जायते- both in वर्त. तृ. पु. ए. व. of ज्ञा- जानाति- जानीते १ ग. उ. प. to understand, to know & जन्- ४ ग. आ. प. to be born, produced, to happen, rise, occur, संस्कृतम् & आत्मानम्- both द्वि. वि. ए. व. of संस्कृतम्- न. लिं.- Sanskrit language & आत्मन्- पु. लिं.- Oneself, one's own, soul,

विज्ञानम्- scientific or spiritual knowledge, wisdom, वेदसाहित्यम्- contents of Vedic literature- वेद- sacred scripture, 'Vedas', साहित्यम्- Literary composition- वेदानाम् साहित्यम्- वेदसाहित्यम्- ष. तत्पुरुष स., सार्वदेशिकम्- pertaining to all around the world, covering numerous places- सार्व-adjctv- pertaining to entire, whole, complete- (सर्व-adjctv- entire, all, whole), देशिक- adjctv- local, pertaining to particular place- सार्वम् देशिकम् - सार्वदेशिकम्- कर्मधारय स., दर्शनम्- vision, understanding, perceiving, संस्कृतज्ञानम्- knowledge of Sanskrit- संस्कृतस्य ज्ञानम्- ष. तत्पुरुष स., परिपूर्णम्- completely full, well accomplished- परिपूर्ण- क. भू. धा. वि. of परि+ पूर- to completely fill, accomplish- (पूर- पूर्यते ४ ग. आ. प. to fill, satisfy, to load or enrich with)- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अन्तरा- used as a preposition with accusative: except, without, न -no, not, एव- mere, only, just, न एव- just not- all अव्ययस

वाणी रसवती यस्य यस्य श्रमवती क्रिया।
लक्ष्मीः दानवती यस्य सफलं तस्य जीवितम् ॥७१॥ -संस्कृत गीर्वाणभारती ई-पुस्तकम्

यस्य वाणी रसवती (अस्ति), यस्य क्रिया श्रमवती (अस्ति), यस्य लक्ष्मीः दानवती (अस्ति), तस्य जीवितम् सफलम् (भवति) ॥

A person's life is very fruitful if his speech is very sweet, his actions are full of sincere efforts and his wealth is for charity (of the needy).

यस्य & तस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who & तद्- he, वाणी- speech, language, voice, क्रिया- work, function, action, effort, doing, लक्ष्मीः- wealth, prosperity, riches, रसवती- juicy, tasteful, sweet, delightful, with elegance- रस- juice, taste, flavour, श्रमवती- with effort, painstaking, laborious- श्रम- effort, toil, labour, exertion, exercise, दानवती- benevolent, oriented towards charity, helpful- दान- benevolence, giving, charity- वत्-वती- adjctv- an affix added to nouns to show possession, character, inclination- in all the three above- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., जीवितम्- existence, life, purpose of living- जीवित- क. भू. धा. वि. of जीव् जीवति- १ ग. प. प. to live, to be alive & सफलम्- adjctv- fruitful, productive, worthwhile- फलम्- fruit, result- फलेन सहितम्- सफलम्- सहबहुव्रीही स.- both in- न. लिं. प्र. वि. ए. व.,

अतिमानोऽतिवादश्च तथाऽत्यागो नराधिप।

क्रोधश्चात्मविधित्सा च मित्रद्रोहश्च तानि षट् ॥७२अ॥

एत एवासयस्तीक्ष्णाः कृन्तन्त्यायूषि देहिनाम्।

एतानि मानवान्घ्नन्ति न मृत्युर्भद्रमस्तु ते ॥७२ब॥ - महाभा उद्योगपर्व ५.३७.१० & ११

नराधिप, अतिमानः, अतिवादः च तथा अत्यागः, क्रोधः च आत्मविधित्सा च मित्रद्रोहः च तानि षट् एते एव तीक्ष्णाः असयः देहिनाम् आयूषि कृन्तन्ति। एतानि मानवान् घ्नन्ति, न मृत्युः (हन्ति)। ते भद्रम् अस्तु॥

Oh King, being arrogant, argumentative, angry, selfish, not giving (to charity) and betraying a friend are the six very sharp swords. They kill the people and not the death. May God bless you!

नराधिप- King- नर- a man, human, अधिप- lord, Chief, head-on नराणाम् अधिपः- नराधिपः- ष. तत्पुरुष स.- in पु. लिं. सं. वि. ए. व., अतिमानः- excessive pride- मान- pride, a wounded sense of honour, अतिवादः- over-arguing, excessive assertion, allegation, अत्यन्त वादः, अत्यन्त मानः -both प्रादि कर्मधारय अत्यागः- not able to leave anything- त्यागः- leaving, forgoing- न त्यागः- अत्यागः- नञ् तत्पुरुष स., क्रोधः- anger, मित्रद्रोहः- betrayal of a friend- मित्रम्- न. लिं.- friend, द्रोहः- betrayal, plotting against- मित्रस्य द्रोहः- मित्रद्रोहः- ष. तत्पुरुष स. आत्मविधित्सा- selfishness, to think about oneself only- आत्मन्- self, oneself- all -in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., विधित्सा- desire, purpose- आत्मनः विधित्सा- आत्मविधित्सा- ष. तत्पुरुष स.- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., तानि- (तद्)- those, एतानि -(एतद्)- these & षट्- six- all in न. लिं. प्र. वि. ब. व., एते, तीक्ष्णाः & असयः- all पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of एतद्- this, तीक्ष्ण- sharp & असिः- sword, देहिनाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of देहिन्- human, living person, आयूषि- in न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of आयुस्- life, duration of life, मानवान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of मानव- man, person, घ्नन्ति & कृन्तन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of हन्- हन्ति २ ग.

प. प. प. to kill, destroy & कृत्- कृन्तति ६ ग. प. प. to cut, assunder, destroy, मृत्युः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of मृत्यु- death, ते- to you- च. वि. ए. व. of युष्मद्- you, भद्रम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of भद्र- adjctv- auspicious, good, blessed, अस्तु- let it be- आज्ञार्थं तृ. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, exist, च- and, तथा- like, similar to, एव- just, mere, only, न- no, not-all अव्ययस

उद्योगः खलु कर्तव्यः फलं मार्जारवद्भवेत्।

जन्मप्रभृति गौर्नास्ति पयः पिबति नित्यशः ॥७३॥ -पाभेः उद्योगः= उद्यमः

(मार्जारस्य सकाशम्) उद्योगः खलु कर्तव्यः (अस्ति) । फलम् मार्जारवत् भवेत्। (मार्जारस्य) जन्मप्रभृतिः गौः न अस्ति (परन्तु सः) नित्यशः पयः पिबति॥

It is one's duty to be active and enterprising like a cat. Even though it does not raise a cow, it still drinks her milk every day (because of its activeness).

उद्योगः (उद्यमः)- business, work, exertion & कर्तव्यः that to be done, duty- (also करणीय, कार्य & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make)- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., फलम्- fruit, result, turn out & मार्जारवत्- like that it a cat- मार्जारः- a cat- वत्- अव्यय- an affix added to nouns or adjctvs denotes likeness, similarity, भवेत्- विध्यर्थं प्र. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist, जन्मप्रभृतिः- since the birth maintenance - जन्मन्- न. लिं.- birth, origin, प्रभृतिः- स्त्री. लिं.- towards supporting, maintaining, bringing up- जन्मनः प्रभृतिः- जन्मप्रभृतिः- पं. तत्पुरुष स. & गौः (गो)- cow- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्ति & पिबति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, to exist & पा- १ ग. प. प. to to drink, पयः (पयस्)- milk- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., खलु- surely, indeed, नित्यशः (नित्यशस्)- constantly, always, everyday, न- no, not- all अव्ययस

कालेन रिपुणा संधिः काले मित्रेण विग्रहः।

कार्यं इत्येव तत्त्वज्ञाः प्राहुर्नित्यं नराधिप ॥७४॥ - महाभा शान्तिपर्व १२.१३८.२०७

पाभेः तत्त्वज्ञाः = सन्धिज्ञाः, काले हि= कालेन

कालेन रिपुणा संधिः काले मित्रेण विग्रहः ।

कार्यकारणमाश्रित्य कालं क्षिपति पण्डितः ॥ - महासुभषितसंग्रह

नराधिप, कालेन (काले हि) रिपुणा सन्धिः (तथा) काले मित्रेण विग्रहः कार्यः । तत्त्वज्ञाः (सन्धिज्ञाः) नित्यम् इति एव प्राहुः। (पण्डितः कार्यकारणम् आश्रित्य कालम् क्षिपति) ॥

Oh King, one should go for truce with an enemy depending upon the circumstances. One should also oppose a friend, if the time demands. This alone is the constant advice of the expert people. {Analyzing reasons for the work, an expert conducts himself through the situation}

नराधिप- Oh, King- पु. लिं. सं. वि. ए. व., कालम्, कालेन & काले- द्वि., तृ., & स. वि. ए. व. of -काल:- time, situation, period, रिपुणा & मित्रेण- तृ. वि. ए. व. of रिपु:- पु. लिं.- enemy & मित्रम्- न. लिं.- friend, सन्धि:- truce, alliance विग्रह:- quarrel, strife, separation, कार्य:- a job to be done, work -(also- , कारणीय, कर्तव्य & कृत्य- all क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८. ग. उ. प. to do, make), पण्डित:- expert, scholar, wise man- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., तत्त्वज्ञाः & सन्धिज्ञाः- both in- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of तत्त्वज्ञ- तत्त्वज्ञ- fact, true or essential nature, primary substance, ज्ञ- suffix implies knowing, knowledgeable- तत्त्वम् जानाति इति- तत्त्वज्ञः & सन्धिज्ञः knowledgeable in truce/ alliance- सन्धिम् जानाति इति- सन्धिज्ञः- both- उपपद तत्पुरुष स., प्राहुः- वर्त. प्र. पु. ब. व. of प्र+ ब्रू- to say, advise- (ब्रू- ब्रवीति/आह- ब्रूते- २ ग. उ. प. to say), कार्यकारणम्- द्वि. वि. ए. व. of कार्यकारण- job and cause of it- कार्य- see above, कारण- reason, cause- कार्यम् च कारणम् च- कार्यकारण- द्वंद्व स., आश्रित्य- पू. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of आ+ श्रि- to resort, have recourse to- (श्रि- श्रयति- ते १ ग. उ. प. to go to, approach), क्षिपति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of क्षिप्- क्षिपति-ते ६ ग. उ. प. to let go, throw, to cast away, हि-, indeed, surely, इति- thus, so, एव- just, only, mere, नित्यम्- constantly, daily, always-all अव्ययs

ज्ञानतृष्णा गुरौ निष्ठा सदाध्ययनदक्षता ।

एकाग्रता महत्त्वेच्छा विद्यार्थिगुणपञ्चकम् ॥७५॥ -- courtesy शारदाप्रकाश-संघ

ज्ञानतृष्णा, गुरौ निष्ठा, सदा अध्ययनदक्षता, एकाग्रता, महत्त्वेच्छा (एते) विद्यार्थिगुणपञ्चकम् (सन्ति) ॥

Keen thirst for knowledge, devotion towards the teacher, constant attention to studies, total concentration and great ambition are a set of five qualities/ virtues of a student

ज्ञानतृष्णा- thirst for acquisition of knowledge- ज्ञानम्- knowledge, learning, तृष्णा- thirst, strong desire- ज्ञानस्य तृष्णा- ज्ञानतृष्णा- ष. तत्पुरुष स., निष्ठा- devotion, dependence, belief, अध्ययनदक्षता- attentiveness in study, अध्ययनम्- study, learning, दक्षता- attentiveness, competency, carefulness- दक्ष- adjctv- attentive, careful- ता-suffix implies quality, एकाग्रता- concentration, महत्त्वेच्छा- great ambition- महत्त्वम्- adjctv- great extent, importance, इच्छा- desire, longing- महत्त्वा इच्छा- महत्त्वेच्छा- विशेषणपूर्वपदकर्मधारय स. - all in -स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., गुरौ- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of गुरु:- teacher, guide, father, elder, विद्यार्थिगुणपञ्चकम्- a set five qualities of a student- विद्यार्थिन्- पु. लिं.- student- (विद्या- knowledge, learning अर्थिन्- seeker, desirous of- (विद्याम् अर्थयते इति- विद्यार्थिन्- उपपद तत्पुरुष स.), गुण- न. लिं.- quality, virtue, पञ्चकम्- a set of five, made of five- विद्यार्थिनः गुणम्- विद्यार्थिगुणम्- विद्यार्थिगुणानाम् पञ्चकम्- विद्यार्थिगुणपञ्चकम्- both ष. तत्पुरुष स.- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., सदा- always, daily- अव्यय

ज्ञानं तत्त्वार्थसंबोधः शमश्चित्तप्रशान्तता ।

दया सर्वसुखैषित्वमार्जवं समचित्तता ॥७६॥ यक्षप्रश्न अ.३१३ श्लो.९०

तत्त्वार्थसंबोधः ज्ञानम् (अस्ति), चित्तप्रशान्तता शमः (अस्ति), सर्वसुखैषित्वम् दया (अस्ति), (तथा) आर्जवम् समचित्तता (अस्ति) ॥

(Replies of Yudhistir to Yaksha): Correct understanding of true nature of things is real knowledge, peace of mind is real calmness, wishing well-being of all is true compassion and honesty is real equanimity of mind.

तत्त्वार्थसंबोधः- complete realization of true nature- तत्त्व- true condition or state, primary substance, अर्थ- purpose, meaning, aim, reason, संबोधः- full or correct perception- तत्त्वस्य अर्थः- तत्त्वार्थः & तत्त्वार्थस्य संबोधः- तत्त्वार्थसंबोधः - both- ष. तत्पुरुष स. & शमः- tranquility, rest, repose- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., ज्ञानम्- understanding, knowledge, सर्वसुखैषित्वम्- desiring the happiness of everyone- सर्व- adjctv- all, entire, whole, सुखम्- joy, happiness, एषिन्- adjctv- desiring, wishing (at the end of composition), त्वम्- suffix implies quality, nature एषित्वम्- desiring attitude- सर्वाणाम् सुखम्- सर्वसुखम् & सर्वसुखस्य एषित्वम्- सर्वसुखैषित्वम्- both- ष. तत्पुरुष स. & आर्जवम्- straightforwardness, sincerity, honesty- all in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., चित्तप्रशान्तता- calmness of mind- चित्त- thought, mind, heart, प्रशान्त- tranquil, ता- suffix implies quality- प्रशान्तता- tranquility- चित्तस्य प्रशान्तता- चित्तप्रशान्तता- ष. तत्पुरुष स., दया- compassion & समचित्तता- condition of balanced way of thinking- सम- adjctv- same, equal, just, balanced- चित्त- see above- चित्तता- condition of mind, attitude- समा चित्तता- समचित्तता- विशेषणपूर्वपद- कर्मधारय स.- all in- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.

जीवने यावदादानं स्यात् प्रदानं यत् ततोऽधिकम्।

इत्येषा प्रार्थनास्माकं भगवन्परिपूर्यताम् ॥७७॥ -- courtesy शारदाप्रकाश-संघ

भगवन्, अस्माकम् जीवने यावत् आदानम् (भवेत्) , ततः यद् अधिकम् (तद्) अस्माकम् प्रदानम् स्यात् । इति एषा प्रार्थना (भवान्) परिपूर्यताम्॥

Oh, Almighty God, Let we give away more in charity than all that we earn in our life. May you completely fulfill this humble prayer.

अस्माकम्- ष. वि. ब. व. of अस्मद्- I, we, जीवने- न. लिं. स. वि. ए. व. of जीवन- living, life, यावत्- adjctv- as much as, as large, as big, आदानम्- earning, getting, अधिकम्- more, excess, greater, यद्- which, प्रदानम्- giving, offering, granting- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., स्यात्- विध्यर्थ त्. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, एषा- this, it & प्रार्थना- earnest prayer, request- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., भगवन्- पु. लिं. सं. वि. ए. व. of भगवत्- a God, Revered, respectable, परिपूर्यताम्- आज्ञार्थ प्र. पु. ए. व. of परि+ पूर- to completely fulfill- (पूर- पूर्यते ४ ग. आ. प. to fill, satisfy, please), ततः (ततस्)- from that, thereupon, than that, इति- 'thus', 'in these words'- both अव्ययस

यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् ।

अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ॥७८॥ - courtesy शारदाप्रकाश-संघ

न्यायप्रवृत्तस्य (जनस्य) तिर्यञ्चः अपि सहायताम् यान्ति। अपन्थानम् गच्छन्तम् तु सोदरः अपि विमुञ्चति॥

If one is committed to be a follower of justice, even animals come to help him. On the other hand, if he follows the wrong path, even his own brother will surely abandon him.

(This refers to monkeys helping Shri Ram and Vibhishana abandoning Ravana.)

न्यायप्रवृत्तस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of न्यायप्रवृत्त- follower of justice, engaged in virtuous way of life, न्याय- justice, virtue, righteousness, प्रवृत्त- oriented, engaged, bound, occupied with- क. भू. धा. वि. of प्र+ वृत्- to strive, follow, engage, to be occupied- (वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, to remain, to abide)- न्याये प्रवृत्तः- न्यायप्रवृत्तः- स. तत्पुरुष स., तिर्यञ्चः- in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of- तिर्यच्- an animal going horizontally, crooked सोदरः- समानम् उदरम् यस्य सः - सह बहुव्रीहि समास- own brother- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सहायताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of सहायता- help, assistance, यान्ति- वर्त. प्र.. पु. ब. व. of या- याति २ ग. प. प. to go, come to pass, to help, अपन्थानम् & गच्छन्तम्-both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अपथिन्- one who follows wrong way, wrong-doer- पथिन्- way, road, path- न पथिन्- अपथिन्- नञ् तत्पुरुष स. & गच्छन्- goer, follower- (गच्छत्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go), विमुञ्चति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of वि+ मुच्- to give up, abandon, quit- (मुच्- मुञ्चति- ते ६ ग. उ. प. to loosen, set free, liberate) अपि- even, also, तु- but, on the other hand- both अव्ययस

यथाशक्ति नरः कुर्यात् कार्यं तत्सुकरं भवेत् ।

प्रसरेन्मानवः पादं दैर्घ्यं विज्ञाय वाससः ॥७९॥ - courtesy सुधर्मादिनपत्रिका

नरः यथाशक्तिः कार्यम् कुर्यात्, तद् (कार्यम्) सुकरम् भवेत्। मानवः, वाससः दैर्घ्यम् विज्ञाय, पादम् प्रसरेत्॥

A man should undertake work depending on his capacity for the same. Then it is accomplished easily. A person should stretch his legs after knowing the length of his covering sheet.

नरः- man, person & मानवः- human, person -both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., यथा- अव्यय- as, in which way, how, so that, शक्तिः- स्त्री. लिं.- strength, ability, capacity, power- यथाशक्तिः -शक्तिम् अनुसृत्य- अव्ययीभाव स., according to one's strength; कार्यम्- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व.- work, business, what ought to be done- कार्य- (also करणीय, कर्तव्य & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति, कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, तद्- that, it, सुकरम्- feasible, practical, easy to be done- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., कुर्यात्, प्रसरेत् & भवेत्- all- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति- see above, प्र+ सू- to spread, stretch, proceed, go forth- (सू- सरति १ ग. प. प. to go, move, flow) & भू- भवति १ ग. प. प. to be, to happen, exist, पादम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पादः- foot or leg, वाससः- न. लिं. ष. वि. ए. व. of वासस्- cloth, garment, sheet, दैर्घ्यम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of दैर्घ्य- length, stretch- (दीर्घ- adjctv- long, tall), विज्ञाय-

after assessing, understanding- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of वि+ ज्ञा- to assess, understand- (ज्ञा- जानाति-जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand),

यो हि धर्मं समाश्रित्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये।

अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान् ॥८०॥-महाभा-विदुरनीति उद्योगपर्व ५. ३७. १६

यः धर्मम् समाश्रित्य, भर्तुः प्रियाप्रिये हित्वा, अप्रियाणि पथ्यानि आह, तेन हि राजा सहायवान् (भवति) ॥

A king benefits even by an unpleasant advice by his minister who has followed the right code of conduct (Dharma) and assessed both pleasant and unpleasant aspects of any situation.

यः- (यद्)- who, राजा- (राजन्)- King, सहायवान्- (सहायवत्)- beneficiary, gainful, getting assistance- सहाय- help, assistance, वत्- adjctv- suffix implies function, possession, gain- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., धर्मम्- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of धर्म- prescribed codes of conduct, rightful duties, समाश्रित्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of सं+ आ+ श्रि- to have recourse to, to depend upon- (श्रि- श्रयति- ते १ ग. उ. प. to go, to approach, resort to) & हित्वा- पू. का. वा. त्वांत धा. सा. अव्यय of हि- हिनोति ५ ग. प. प. to cast, discharge, gratify, promote, भर्तुः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of भर्तृ- master, provider, supporter, leader, husband, अप्रियाणि & पथ्यानि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of अप्रिय- adjctv- unpleasant, disliked- प्रिय- likeable, pleasant- न प्रिय- अप्रिय- नञ् तत्पुरुष स. & पथ्य- adjctv- proper, suitable, wholesome, beneficial, प्रियाप्रिये- न. लिं. द्वि. वि. द्वि. व. of प्रियाप्रिय- pleasant and unpleasant- प्रियम् च अप्रियम् च- प्रियाप्रियम्- द्वंद्व स., आह- वर्त. प्र. पु. ए. व. of ब्रू- ब्रवीति (आह)- ब्रूते २ ग. उ. प. to say, talk, तेन- पु/न. लिं. तृ. वि. ए. व. of तद्- he, it, that, हि- surely, indeed- अव्यय

धर्मं संहरते तस्य धनं हरति यस्य सः ।

हियमाणे धने राजन्वयं कस्य क्षमेमहि ॥८१॥ -महाभा- शान्तिपर्व- १२.८.१३

(भीमेन युधिष्ठिराय उक्तम्) - (यः) यस्य धनम् हरति, सः तस्य धर्मम् संहरते । राजन् ! (अस्माकम्) हियमाणे धने, वयम् कस्य क्षमेमहि?

A person destroys his right codes of conduct (Dharma) when he steals wealth of someone. Oh King, when our wealth is stolen, whom would we forgive?

यस्य, तस्य, & कस्य- all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who, तद्- he, that, किम्- why, which, धनम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of धनम्- wealth, money, property, हरति & संहरते- both वर्त. प्र. पु. ए. व. of ह- हरति- ते -१ ग. उ. प.- to take away, rob, steal, deprive of & सं +ह- to destroy, withhold, suppress, curb, सः- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. तद्- he, राजन्- Oh King, in पु. लिं. सं. वि. ए. व., धने & हियमाणे- न. लिं. स. वि. ए. व. of धनम्- wealth, money & हियमाणम्- being taken away, stolen, deprived of- हियमाण- वर्त. का. वा. धा.

सा. वि. of ह- हरति see above, वयम्- we- प्र. वि. ब. व. of अस्मद्- I, क्षमेमहि- विध्यर्थ प्र. पु. ब. व. of क्षम्- क्षमते १ ग. आ. प. to pardon, forgive, permit, allow.

पर्जन्यः पर्वते वर्षन्किं नु साधयते फलम्।

कृष्टे क्षेत्रे तथा वर्षन्किं न साधयते फलम् ॥८२॥ -महाभा-सौप्तिकपर्व १०. ०२.०५

पर्जन्यः पर्वते वर्षन्, किम् फलम् नु (सः) साधयते? (पर्जन्यः) कृष्टे क्षेत्रे तथा वर्षन्, किम् फलम् न साधयते ?

What results one can achieve if a cloud rains over a mountain? On the other hand, what results one cannot achieve if it rains over a well-ploughed field?

पर्जन्यः- rain-cloud, rain God, rain & वर्षन्- raining- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वृष्- वर्षति १ ग. प. प. to rain- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पर्वते- पु. लिं. स. वि. ए. व. of पर्वतः- mountain, hill, कृष्टे & क्षेत्रे- न. लिं. स. वि. ए. व. of कृष्ट- ploughed, prepared for sowing- क. भू. धा. वि. of कृष्- कृषति- ते ६ ग. उ. प. to plough & क्षेत्र- field, ground, soil, किम्- what & फलम्- result, fruit, achievement- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., साधयते- प्रयोजक तृ. पु. ए. व. of साध्- साधोति ५ ग. प. प. to accomplish, perform, effect, तथा- and, like that, thus, न- no, not, नु- a particle of interrogative force and implying some doubt or uncertainty, किम्- a particle of interrogation: what, whether etc.

श्रुतेन तपसा वापि श्रिया वा विक्रमेण वा।

जनान् योऽभिभवत्यन्यान् कर्मणा हि स वै पुमान् ॥८३॥ - महाभा- उद्योगपर्व १३३.२४

यः श्रुतेन तपसा वा अपि श्रिया वा विक्रमेण वा कर्मणा अन्यान् जनान् हि अभिभवति, सः वै पुमान् (भवति) ॥

One who excels other people, in his knowledge, moral virtue, prosperity or in valour, through his own acts, is indeed a real man.

यः, सः, पुमान्- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, तद्- he, that, & पुंस्- a man, human, श्रुतेन, तपसा, श्रिया, विक्रमेण & कर्मणा- all in तृ. वि. ए. व. of श्रुतम्- न. लिं- learning, sacred knowledge, qualification, तपस्- न. लिं- penance, religious austerity, moral virtue, श्री- स्त्री. लिं- wealth, prosperity, money, विक्रमः- पु. लिं- valour, heroism, prowess & कर्मन्- न. लिं- deed, act, performance, अन्यान् & जनान्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of अन्यः- other, another & जनः- person, people, अभिभवति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अभि+ भू- to surpass, excel, overcome- (भू-भवति १ ग. प. प. to be, to happen, to exist), अपि- even, also, and, वा- or, हि & वै- particles of affirmation: indeed, truly, surely- all अव्ययस

भूमिरेतौ निगिरति सर्पो बिलशयानिव।

राजानं चाप्ययोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥८४॥ - महाभा- अनुशासन पर्व १२.२३.१५

अयोद्धारम् राजानम् अपि च अप्रवासिनम् ब्राह्मणम् च, एतौ भूमिः निगिरति, सर्पः बिलशयान् इव, ॥

The Earth swallows a King, unwilling to fight and a Scholar, unwilling to travel (in pursuit of knowledge), like a snake who swallows a mice.

अयोद्धारम्, राजानम्, अप्रवासिनम् & ब्राह्मणम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अयोद्धारः- one who does not fight wars- योद्धारः- one who fights war- न योद्धारः- अयोद्धारः- नञ् तत्पुरुष स., राजन्- King, Ruler, अप्रवासिन्- a non-traveler- प्रवासिन्- traveler, one who ventures out- न प्रवासिन्- अप्रवासिन्- नञ् तत्पुरुष स. & ब्राह्मणः- a priest, theologian, एतौ- these two- in पु. लिं. द्वि. वि. द्वि. व. of एतद्- this, भूमिः- earth, ground- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., सर्पः- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., बिलशयान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of बिलशयः- one that lives in burrows, a rat- बिलम्- burrow, cavity- बिले शेते इति - बिलशयः- उपपद तत्पुरुष स. (शी- शेते २ ग. प. प. - to rest, lie down, sleep), निगिरति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of नि+ गृ(दीर्घ)- to swallow fully, eat up- (गृ(दीर्घ)- गिरति- गिलति- ६ ग. प. प. to swallow), अपि- also, even, च-and, इव- like, similar to- all अव्ययस

मौनात्र स मुनिर्भवति नारण्यवसनान्मुनिः ।

स्वलक्षणं तु यो वेद स मुनिः श्रेष्ठ उच्यते ॥८५॥ - महाभा उद्योगपर्व ५.४३.६१

सः मौनात् न मुनिः भवति, न अरण्यवसनात् मुनिः (भवति) । यः स्वलक्षणम् वेद, सः तु श्रेष्ठः मुनिः उच्यते ॥

One does become a sage by keeping a vow of silence, nor is he a sage by just residing in the forest. However, he, who realises one's true self, is called the honorable sage.

सः-(तद्)- he, यः- (यद्)- who श्रेष्ठः- adjctv- greatest, excellent, best, senior most, मुनिः- a sage, ascetic, holy man- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., मौनात् & अरण्यवसनात्- both in- न. लिं. पं. वि. ए. व. of मौनम्- silence, a vow of silence & अरण्यवसनम्- residing in the forest- अरण्यम्- न/पु. लिं- forest, wilderness, वसनम्- dwelling, staying, residing- अरण्ये वसनम्- अरण्यवसनम्- स. तत्पुरुष स., भवति & वेद- (वेत्ति)- both in- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist, to become & विद्- २ ग. प. प. to know, understand, discover, find out, स्वलक्षणम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of स्वलक्षण- knowledge of oneself, one's true nature- स्व- pronominal adjctv- one's own, oneself, innate, inherent, लक्षण- characteristic, distinctive nature- स्वस्य लक्षणम्- स्वलक्षणम्- ष. तत्पुरुष स., उच्यते-is said to be, recognised as-आ. प. वर्त. प्र. पु. ए. व. of वच्-वक्ति- उक्तम् २ ग. प. प. -आ. प. in non-conjugational tenses, तु- but, on the other hand, न- no, not- both अव्ययस

यथा यथैव जीवेद्धि तत्कर्तव्यमहेलया ।

जीवितं मरणाच्छ्रेयो जीवन्मर्ममवाप्नुयात् ॥८६॥ - महाभा. शान्तिपर्व, अ. १४१, श्लो. ६५

(केनापि) यथा यथा एव जीवेत् हि तद् अहेलया कर्तव्यम् (भवति)। जीवितम् मरणात् श्रेयः (भवति)। (कोऽपि) जीवत् धर्मम् अवाप्नुयात्॥

One should keep himself alive with whatever means necessary. Life is a better than death. Only a living person can fulfill his assigned duties. (Svadharm)

जीवेत् & अवाप्नुयात्- both in विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of जीव्- जीवति- १ ग. प. प. to be alive, to survive & अव+ आप्- to accomplish, obtain, secure- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get, attain), तद्- it, that, कर्तव्यम्- to be done, duty- कर्तव्य- (also करणीय, कार्य & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make & धर्मम्- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., अहेलया- by all means, facing every difficulty- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of अहेला- without contempt, respect- हेला- स्त्री. लिं- contempt, disrespect- न हेला- अहेला- नञ् तत्पुरुष स., जीवितम्- to be alive, to be surviving- जीवित- क. भू. धा. वि. of जीव्- see above, जीवत्- living, surviving- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of जीव्- see above & श्रेयः (श्रेयस्)- adjctv- better, preferable, excellent- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., मरणात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of मरणम्- death, dying, यथा- which way, how, as, एव- just, mere, only, यथा यथा- whichever way, means, यथा यथा एव- just whichever way, हि -surely, indeed, alone- all अव्ययस

शनैरर्था शनैः पन्थाः शनैः पर्वतमारुहेत् ।

शनैर्विद्या च धर्मश्च व्यायामश्च शनैः शनैः ॥८७ अ॥-वृद्धचाणक्य ६.१४

शनैः पन्थाः शनैः कन्थाः शनैः पर्वतमस्तके ।

शनैः विद्या शनैः वित्तं पञ्च एतानि शनैः शनैः ॥८७ ब॥ -- courtesy शारदाप्रकाश-संघ

अ) अर्थाः शनैः अर्थाः (संपादयेयुः) । पन्थाः शनैः (चरेयुः)। विद्या शनैः (अर्जेत्) । च (तथा) धर्मः च व्यायामः शनैः शनैः कुर्याताम् । पर्वतम् शनैः आरुहेत्॥

A) Riches should be earned gradually. Roads should be travelled. slowly (Smell the roses!) Knowledge should be aquired steadily. Dharma and physical exercise should be followed regularly and steadily. One should climb a mountain slowly.

ब) पन्थाः शनैः (चरेयुः)। कन्थाः शनैः (सीव्येयुः)) । शनैः पर्वतमस्तके आरुहेत् । विद्या शनैः (अर्जेत्) । (तथा) वित्तम् शनैः सम्पादयेत्)। एतानि पञ्च शनैः शनैः (कुर्यात्) ॥

B) कन्थाः शनैः (सीव्येयुः) = Garments should be sewed patiently. एतानि पञ्च शनैः शनैः (कुर्यात्)। - One should do these five very patiently

अर्थाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अर्थः- wealth, money, purpose, पन्थाः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of पथिन्- road, way, पर्वतम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पर्वतः- mountain, hill, आरुहेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of आ+ रुह्- to climb, mount, ascend- (रुह्- रोहति- १ ग. प. प. to grow, spring up), विद्या- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., धर्मः- right codes of conduct, Dharma & व्यायामः- physical exercise, exertion, effort- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कन्याः - स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of कन्या- patched garment, एतानि & पञ्च- both in- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of एतद्- this & पञ्चन्- five, शनैः (शनैस्)- slowly, gradually, steadily, with patience, च- and- both अव्ययस

**विरूपो यावदादर्शे नात्मनः पश्यते मुखम्।
मन्यते तावदात्मानमन्येभ्यो रूपवत्तरम् ॥८८अ॥**

**यदा स्वमुखमादर्शे विकृतं सोऽभिवीक्षते
तदान्तरं विजानीते आत्मानं चेतरेण जनम् ॥८८ब॥ -स्कन्दपुराण खं ५, अ १८, श्लो. २१, २२**

विरूपः यावत् आदर्शे आत्मनः मुखम् न पश्यते, तावत् आत्मानम् अन्येभ्यः रूपवत्तरम् मन्यते। सः यदा विकृतम् स्वमुखम् आदर्शे अभिवीक्षते, तदा आत्मानम् च इतरम् जनम् अन्तरम् विजानीते ॥

An ugly person considers himself most handsome person compared to the others, until he sees his own face in the mirror. When he actually sees his ugly face clearly in the mirror, then he realises the difference between himself and other people.

विरूपः- an ugly person- विहीनः रूपः - विरूपः- प्रादितत्पुरुष स., & सः (तद्)- he- both पु. लिं. प्र. व. ए. व., आदर्श- पु. लिं. स. व. ए. व. of आदर्शः- a mirror, looking-glass, आत्मानम् & आत्मनः-पु. लिं. द्वि. वि. & ष. वि. ए. व. of आत्मन्- oneself, soul, मुखम्- न. लिं.- face, head, mouth, स्वमुखम्- one's own face- स्व- self, own- स्वस्य मुखम्- स्वमुखम्- ष. तत्पुरुष स., रूपवत्तरम् (रूपवत्तरः- पु. लिं.)- more handsome than- रूपवत्- adjctv- beautiful, handsome- तर- suffix indicates comparative degree, विकृतम्- deformed, ugly, mutilated- विकृत- क. भू. धा. वि. of वि+ कृ- to deform, to disfigure- (कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make), इतरम्- pronominal adjctv- other, another, जनम्- people, person & अन्तरम्- difference, separation- all in द्वि. वि. ए. व., अन्येभ्यः- पु. लिं. पं. व. ब. व. of अन्यः- other person, different person, मन्यते, पश्यते, अभिवीक्षते & विजानीते- all वर्त. आ. प. प्र.. पु. ए. व. of मन्- ४ ग. आ. प. to consider, think, दृश्- पश्यति १ ग. प. प. to see, look at, अभि+वि + ईक्ष्- to look towards (ईक्ष्- ईक्षते- १ ग. आ. प. to see) & वि+ ज्ञा- to be aware, comprehend- (ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand), यावत्- till which time, as long as & तावत्- till such time, in the meantime, न-no, not, च-and, यदा- when, at which time, तदा- then, at that time-all अव्ययस

**विना शीलेन वनिता वाग्मिता विद्यया विना ।
विनियोगैर्विना वित्तं मास्तु कस्यापि जीवनः ॥८९॥ - courtesy शारदाप्रकाश-संघ**

पाभेः विनियोगैः - विनयेन & जीवनः- देहिनः

कस्य अपि जीवनः (देहिनः) मा अस्तु, (चेत् तस्य) वनिता शीलेन विना(अस्ति), वाग्मिता विद्यया विना(अस्ति तथा) वित्तम् विनियोगैः (विनयेन) विना (अस्ति) ॥

Let not anyone's life be worth living, if his wife (her husband) is without character, his eloquence is unqualified and his wealth is without proper use (humility).

कस्य & देहिनः-both in - पु. लिं. ष. वि. ए. व. of किम्- who & देहिन्- living person, human, जीवनः- life, living- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., शीलेन, विद्यया & विनयेन-all in तृ. वि. ए. व. of शीलम्- न. लिं.- character, good behaviour, conduct, विद्या- स्त्री. लिं.- Education, knowledge, learning, & विनय- पु. लिं.-modesty humility, politeness, वनिता- lady, woman, wife & वाग्मिता- oratory, eloquence-skill, rhetoric- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विनियोगैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of विनियोगः- use, application, disposal, giving, वित्तम्- wealth, money- न. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्तु- आज्ञार्थं तृ. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, अपि-also, even, विना- without, bereft of, मा- particle of prohibition- lest, that not, do not, may not-all अव्ययस

शीलं प्रधानं पुरुषे तद्यस्येह प्रणश्यति ।

न तस्य जीवितेनार्थो न धनेन न बन्धुभिः ॥९०॥ - महाभा. उद्योगपर्व ५.३४.४९

पुरुषे शीलम् प्रधानम् (अस्ति) । तद् यस्य इह प्रणश्यति, (तस्य) धनेन न (अर्थः अस्ति), बन्धुभिः न (अर्थः अस्ति), जीवितेन (अपि) न अर्थः (अस्ति) ॥

A man's character is his most important asset. If it is lost, there is no use of his wealth, his relatives or even his very existence.

पुरुषे- पु. लि. स. वि. ए. व. of पुरुषः- a man, person, human, शीलम्- character, good behaviour, प्रधानम्- adctv- most important thing, chief thing or object, तद्- it, that- all in न. लि. प्र. वि. ए. व., यस्य- पु. लि. ष. वि. ए. व. of यद्- who, प्रणश्यति- वर्त. प्र पु. ए. व. of प्र +नश्- to get destroyed, lost- (नश्- नश्यति ४ ग. प. प. to be lost, vanish), जीवितेन & धनेन- न. लि. तृ. वि. ए. व. of जीवितम्- living, being alive- जीवित- क. भू. धा. वि. of जीव्- जीवति १ ग. प. प. to be alive, to live & धनम्- wealth, money, अर्थः- purpose, meaning, value- पु. लि. प्र. वि. ए. व., बन्धुभिः- पु. लि. तृ. वि. ब. व. of बन्धु- relative, brother, इह- here, in this world, न- no, not- both अव्ययस

परात्रेन मुखं दग्धं हस्तौ दग्धौ प्रतिग्रहात् ।

परस्त्रीभिर्मनो दग्धं कुतः शापः कलौ युगे ॥९१॥-वृद्धचाणक्यशतकम् - शारदाप्रकाश-संघ

(अस्मिन्) कलौ युगे, (मनुष्यस्य) मुखम् परात्रेन दग्धम् (वर्तते)। हस्तौ प्रतिग्रहात् दग्धौ (वर्तते)। (तथा) मनः परस्त्रीभिः दग्धम् (वर्तते)। (एषः) कुतः शापः (आगतः भवति) ॥

Man has burnt his mouth by taking food from others. He has burnt his hands by accepting obligations from others. He has burnt his mind by relationship with other's wife. What is cause of this course in this age of Kali?

कलौ & युगे- पुन. लि. स. वि. ए. व. of कलि:- last of the four Yugas, in which there is supposed to be successive degradation of moral values among humans & युगम्- period showing the age of the world, मुखम्- mouth, face, दग्धम्- burnt, scorched- दग्ध- क. भू. धा. वि. of दह- दहति १ ग. प. प. to burn, scorch & मनः (मनस्)- consciousness, mind, heart- all in न. लि. प्र. वि. ए. व., परान्नेन- न. लि. तृ. वि. ए. व. of परान्नम्- food belonging to the other, food given by the other, हस्तौ & दग्धौ- पु. लि. प्र. वि. द्वि. व. of हस्त:- hand & दग्ध- see above, प्रतिग्रहात्- पु. लि. पं. वि. ए. व. of प्रतिग्रह:- accepting, recording obligation/donation, परस्त्रीभिः- स्त्री. लि. तृ. वि. ब. व. of परस्त्री- another's wife- पर- adjctv- other, another, स्त्री- woman, wife- परस्य स्त्री- परस्त्री- ष. तत्पुरुष स., शापः- curse- in- पु. लि. प्र. वि. ए. व., कुतः (कुतस्)- अव्यय- from where, wherefore, from what cause, motive, in what manner.

श्लिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था संक्रान्तिरन्यस्य विशेषयुक्ता ।

यस्योभयं साधु स शिक्षकाणां धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव ॥१२॥ - कालिदास, मालविकाग्निमित्र- अङ्क १, श्लो. १६

शिक्षकाणाम्, कस्यचित् क्रिया श्लिष्टा आत्मसंस्था (अस्ति), अन्यस्य संक्रान्तिः विशेषयुक्ता (अस्ति)। यस्य उभयम् साधु (अस्ति), सः शिक्षकाणाम् धुरि प्रतिष्ठापयितव्यः एव (भवति) ॥

Among the teachers, someone has expert knowledge (but) contained (only) in himself, while some one else can transfer his knowledge effectively to others. One, who is proficient in both, is the best among all teachers.

कस्यचित्- (कः +चित्)- for someone, अन्यस्य- (अन्यः)- for others & - यस्य- (यद्)- for whom- all in- पु. लिं. ष. वि. ए. व., क्रिया- teaching, action, performance, श्लिष्टा- clung, adhered to, resting or learning on- (श्लिष्ट- क. भू. धा. वि. of श्लिष्- श्लिष्यति ४ ग. प. प. to embrace, stick, grasp, understand), आत्मसंस्था- inherent, within oneself- आत्मन्- oneself, one's own, soul, संस्थ- adjctv- existing, lasting, situating, dwelling- आत्मनि संस्थम्- आत्मसंस्थम् स. तत्पुरुष स., संक्रान्तिः- transference or communication- (संक्रान्त- transferred, entrusted- क. भू. धा. वि. of सं+ क्रम्- to transfer, pass on), विशेषयुक्ता- extraordinary, profound- विशेष- adjctv- special, extra, युक्त- endowed with, having- क. भू. धा. वि. of यज्- युनक्ति- युंक्ते ७ ग. उ. प. to furnish or endow with- विशेषेण युक्तम्- विशेषयुक्तम्- तृ. तत्पुरुष स.- all in- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., उभयम्- pronominal adjctv- though dual in sense, it is used in singular, शिक्षकाणाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of शिक्षक- a learner, teacher, instructor, सः (तद्)- he & प्रतिष्ठापयितव्यः- to be designated, to be considered, to be established- प्रतिष्ठापयितव्य- (also- प्रतिष्ठापनीय & प्रतिष्ठापेय)- प्रयोजक क. वि. धा. सा. वि. of प्रति+ स्था- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay)- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., धुरि- स. वि. ए. व. of धुर्- responsibility, duty, foremost task, साधु- good, excellent, एव- just, mere, only- both अव्ययस

सत्यस्य वदिता साधुर्न सत्याद्विद्यते परम् ।
तत्त्वेनैव सुदुर्ज्ञेयं पश्य सत्यमनुष्ठितम् ॥९३अ॥

भवेत्सत्यमवक्तव्यं वक्तव्यमनृतं भवेत् ।
यत्रानृतं भवेत्सत्यं सत्यं चाप्यनृतं भवेत् ॥९३ब॥ -महाभा शान्तिपर्व- ८.६९. ३१ & ३२

(श्रीकृष्णेन अर्जुनाय उक्तम्)

अ) सत्यस्य वदिता (वाक्) साधुः (अस्ति)। सत्यात् परम् न विद्यते। (किन्तु) पश्य, तत्त्वेन अनुष्ठितम् सत्यम् एव सुदुर्ज्ञेयम् (अस्ति) ॥

A) Speaking truth is always right (good). There is nothing greater than the truth. However, please understand that the truth based on facts is a very difficult task.

ब) यत्र अनृतम् सत्यम् भवेत्, (तत्र) अनृतम् वक्तव्यम् भवेत्। (तथा यत्र) सत्यम् च अपि अनृतम् भवेत्, (तत्र) सत्यम् अवक्तव्यम् भवेत्॥

B) Where a (supposedly) lie becomes true, speaking that lie is necessary. Where a truth is spoken as a lie, one should not speak (repeat that) lie. (No matter whatever it is called, speak the Truth).

अ) सत्यम्, सत्यात्, सत्यस्य- न. लिं. द्वि., पं. & ष. वि. ए. व. of सत्यम्- truth, real fact, वदिता- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.- talk, that is spoken- वदित- क. भू. धा. वि. of वद्- वदति १ ग. प. प. to say, speak, साधुः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व.- noble, virtuous, good, परम्- adjctv- the highest, supreme, greatest, विद्यते- प्र. पु. ए. व. of विद्- ४ ग. आ. प. to exist, to be, तत्त्वेन- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of तत्त्वम्- essential nature, primary substance, first principal, factual अनुष्ठितम्- practiced, executed, observed, established- अनुष्ठित- क. भू. धा. वि. of अनु+ स्था- to perform, observe, do, practice, establish & सुदुर्ज्ञेयम्- very much difficult to understand- सु- अव्यय- affix to noun implies: very much, good, दुस्/ दुर्- अव्यय- affix to noun implies: difficult, hard- ज्ञेय- that to be understood, realized- (also जानीय & ज्ञातव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प.- to know, understand- दुर्ज्ञेय- दुर् ज्ञेय -difficult to understand- प्रादि कर्मधारय स., सु+ दुर्ज्ञेय- very difficult to understand- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., पश्य- आज्ञार्थ म. पु. ए. व. of दृश्- पश्यति १ ग. प. प. to see, understand, realize, regard, एव- just, mere, only, न- no, not

ब) अनृतम्- untruth, lie ऋतम्- adjctv- truth proper, fact- अन् ऋतम्- अनृतम्- नञ् तत्पुरुष स.- untruth & सत्यम्- truth- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., भवेत्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of भू-भवति- १ ग. प. प. to become, to be, exist, वक्तव्यम्- to be said & अवक्तव्यम्- not to be said- वक्तव्य- (वचनीय, वाच्य, वाक्य)- क. वि. धा. सा. वि. of वच्- वक्ति २ ग. प. प. to talk, say- न वक्तव्य- अवक्तव्य- नञ् तत्पुरुष स.- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., यत्र- where, in which place or case, च- and, अपि- even, also- all अव्ययस

वितरति गुरुः प्राज्ञे विद्यां यथैव तथा जडे
न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्तिं करोत्यपहन्ति वा।

भवति हि पुनर्भूयान्भेदः फलं प्रति तद्यथा

प्रभवति शुचिर्बिम्बग्राहे मणिर्न मृदां चयः ॥९४॥ -भवभूति उत्तररामचरितम् द्वि. अ. श्लो.४

गुरुः विद्याम् यथा एव वितरति प्राज्ञे तथा जडे (अपि वितरति)। (सः) खलु तु तयोः ज्ञाने शक्तिम् न करोति वा अपहन्ति । पुनः (तयोः) फलम् प्रति, भूयान् भेदः हि भवति । तद् यथा मणिः बिम्बग्राहे शुचिः प्रभवति, (तथा) मृदाम् चयः न (प्रभवति) ॥

A teacher imparts knowledge to an intelligent student in the same manner as he does it for a dull student. He does not enhance the intellectual capacity of the former, nor does he take it away from the latter. However, there is vast difference in the result. It is as if a precious gem shines in a mirror but not the lump of clay.

गुरुः- teacher, preceptor, father, चयः- collection heap, mass, शुचिः- adjctv- clean, pure, clear, मणिः- jewel, gem & भेदः- difference, inequality, separation- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., प्राज्ञे & जडे- both in पु. लिं. स. वि. ए. व. of प्राज्ञ- intelligent, wise, clever bright & जड- dull, stupid, विद्याम् & शक्तिम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विद्या- knowledge, education & शक्ति- capacity, strength, वितरति, करोति, भवति, प्रभवति & अपहन्ति- all in वर्त. प्र. पु. ए. व. of वि+ तृ(दीर्घ)- to impart, grant, bestow on- (तृदीर्घ)- तरति १ ग. प. प. to cross over, to overcome), कृ- ८ ग. उ. प. to do, make, भू- १ ग. प. प. to be, to exist, become, प्र+ भू- to reflect brightly, spring up, appear & अप+ हन्- to take away, seize, remove- (हन्- हन्ति to २ ग. प. प. to kill, strike), तयोः- their- in पु. लिं. ष. वि. द्वि. व. of तद्- he, ज्ञाने & बिम्बग्राहे- न. लिं. स. वि. ए. व. of ज्ञानम्- understanding, knowledge, perception & बिम्बग्राह- mirror, reflector- बिम्ब- image, reflection, ग्राह- adjctv- seizure, catcher, holder- बिम्बम् ग्राहयति इति- बिम्बग्राहम्- उपपद तत्पुरुष स., फलम् प्रति- (प्रतिफलम्)- towards the result, as against achievement- फलम्- न. लिं- fruit, result, प्रति- अव्यय- against, towards- फलम् प्रतिकृत्य- अव्ययीभाव स., भूयान्- is पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of भूयस्- adjctv- abundant, plenty, numerous, तद्- that, it- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., मृदाम्- स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of मृद्- clay, loam, earth, मृदादयः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of मृदादि- clay lumps etc- आदि-adjctv- at the end of the composition implies; etc., beginning with, यथा- as, in which way, तथा- like that in that way, खलु & हि- surely, indeed, एव- only, just, mere, पुनः (पुनर्)- nevertheless, again, on the other hand, वा- or, and, न- no, not, तु- but, on the other hand - all अव्यय

कर्म चात्महितं कार्यं तीक्ष्णं वा यदि वा मृदु।

ग्रस्यतेऽकर्मशीलस्तु सदाऽनर्थैरकिञ्चनः ॥९५॥ -महाभा शान्तिपर्व १२.१३९.८४

कर्म, यदि तीक्ष्णम् वा मृदु वा, आत्महितम् च कार्यम् (अस्ति) । अकर्मशीलः तु सदा अकिञ्चनः (भवति)। (तथा सः सदा) अनर्थैः ग्रस्यते ॥

Whether the job is easy or difficult, one must work for his own benefit. An idle man always incurs misfortunes and remains very poor.

तीक्ष्णम्- adjctv- hard, sharp, fiery, मृदु- adjctv- soft, mild, easy, कर्म (कर्मन्)- work, duty, activity, आत्महितम्- beneficial to oneself, one which is of self-interest- आत्मन्- पु. लिं.- oneself, one's own, हितम्- interest, benefit- हित- क. भू. धा. वि. of हि- हिनोति ५ ग. प. प. to promote, gratify- आत्मनः हितम्- आत्महितम्- ष. तत्पुरुष स, कार्यम्- ought to be done, performed- कार्य- (also करणीय, कर्तव्य & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अकर्मशीलः- one who is idle, not engaged in any activity- कर्मन्- न. लिं.- work, duty, activity, शीलम्- न. लिं.- disposition, nature, character- कर्म यस्य शीलम् सः- कर्मशीलः- बहुव्रीही स. & न कर्मशीलः- अकर्मशीलः- नञ् तत्पुरुष स. & अकिञ्चनः - adjctv- utterly destitute, devoid of anything, quite poor- both पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अनर्थः- तृ. वि. ब. व. of अनर्थ- worthless, calamity, misfortune- (अर्थम्- purpose, money, meaning- अन्+ अर्थम्- अनर्थम्- नञ् तत्पुरुष स.), ग्रस्यते- कर्मणी प्रयोग प्र. पु. ए. व. of ग्रस्- ग्रसते १ ग. आ. प. to swallow, seize, eclipse, destroy यदि- if, in case, either, वा- or, तु- but, on the other hand, च- and, सदा- always, daily -all अव्ययs

ज्यायांसमपि चेद्वृद्धं गुणैरपि समन्वितम् ।

आततायिनमायान्तं हन्याद्घातकमात्मनः ॥९६॥ -महाभा- भीष्मपर्व ६.१०७.१०१

ज्यायांसम्, अपि चेद् वृद्धम्, गुणैः अपि समन्वितम्, (किन्तु) आततायिनम्, आत्मनः घातकम् आयान्तम्, हन्यात्॥

A senior person should be killed, even if he is old and with virtuous qualities but endeavouring and approaching to kill (you).

ज्यायांसम्, वृद्धम्, समन्वितम्, आततायिनम्, घातकम् & आयान्तम्,- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of -ज्यायस्- adjctv- elder, senior, not a minor, वृद्ध- old, aged, venerable- क. भू. धा. वि. of वृध्- वर्धते- १ ग. आ. प. to increase, grow, समन्वित- endowed with, possessing- क. भू. धा. वि. of सं+अनु+ इ- to accompany, follow- (इ- एति २ ग. प. प. to go, come to), आततायिन्- one who is endeavouring to kill, anyone who commits heinous crime, murderer, घातक- destructive person, & आयात्- approaching, coming towards- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of आ+ या- to approach, come towards- (या- याति २ ग. प. प. to go, move), गुणैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of गुण- virtue, good quality, excellence, आत्मनः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of आत्मन्- one's own, oneself, हन्यात्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of हन्- हन्ति २ ग. प. प. to kill, strike, अपि- even, also, चेद्- in case, if- both अव्ययs

न तथेच्छन्ति कल्याणान्परेषां वेदितुं गुणान् ।

यथैषां ज्ञातुमिच्छन्ति नैर्गुण्यं पापचेतसः ॥९७॥ -महाभा उद्योगपर्व ५.३७.४७

पापचेतसः, तथा परेषाम् कल्याणान् गुणान् वेदितुम् न इच्छन्ति, यथा एषाम् नैर्गुण्यम् ज्ञातुम् इच्छन्ति ॥

Wicked minded people do not want to know good qualities of others, as much as they desire to find out their faults.

पापचेतसः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of पापचेतस्- पाप- adjctv- sinful, evil, wicked, चेतस्- न. लिं. - mind, heart, thinking- पापम् चेतः यस्य सः- पापचेतस्- बहुव्रीही स., परेषाम्- of strangers & एषाम्- their- both- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of परः- other, another, stranger & इदम्- he, कल्याणान् & गुणान्- both- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of- कल्याणः- praiseworthy, auspicious, virtuous & गुणः- quality, characteristic, वेदितुम् & ज्ञातुम्- both- पू. का. वा. तुमन्त धा. सा. अव्यय of विद्- वेत्ति- २ ग. प.प. to know, understand & ज्ञा- ज्ञाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, इच्छन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of इष्- इच्छति- ६ ग. प. प. to desire or want to know, नैर्गुण्यम्- want of good quality, fault, drawback न. लिं. द्वि. वि. ए. व., न- no, not, यथा- in which way, manner, as, तथा- in that manner, way, thus -all अव्ययs

ब्रह्म क्षत्रेण सहितं क्षत्रं च ब्रह्मणा सह।

संयुक्तौ दहतः शत्रून्वनानीवाग्निमारुतौ ॥९८॥ - महाभा आरण्यकपर्व ३.१८८.२६

ब्रह्म क्षत्रेण सहितम् (वा) क्षत्रम् च ब्रह्मणा सह , (तौ) संयुक्तौ, शत्रून् दहतः, अग्निमारुतौ वनानि, (दहतः) इव ॥

A learned man together with a brave a person or vice versa, destroy the enemies, as fire and wind (together) burn the forests.

ब्रह्म (ब्रह्मन्)- a person belonging to priestly or brahman class, theologian & क्षत्रम्- man belonging to fighting class, Kshatriya community- both न. लिं. प्र. वि. ए. व., क्षत्रेण & ब्रह्मणा- both न. लिं. तृ. वि. ए. व. of क्षत्रम् & ब्रह्मन्, संयुक्तौ & अग्निमारुतौ- पु. लिं. प्र. वि. द्वि. व. of संयुक्त- adjctv- together with, joined together & अग्निमारुतः- the fire and the wind- अग्निः- fire, God of fire, मारुतः- wind, God of wind- अग्निः च मारुतः च- अग्निमारुतः- द्वंद्व स., शत्रून्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of शत्रुः- an enemy, वनानि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of वनम्- forest, दहतः- वर्त. प्र. पु. द्वि. व. दह- दहति- १ ग. प. प. to burn, scorch, सहितम्- together with, accompanied with, associated with, च- and, सह- with, together with, along with, इव- like, similar to- all अव्ययs

पिता धर्मः पिता स्वर्गः पिता हि परमं तपः।

पितरि प्रीतिमापन्ने प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥९९अ॥

पितरौ यस्य तृप्यन्ति सेवया च गुणेन च।

तस्य भागीरथीस्नानमहन्यहनि वर्तते ॥९९ब॥- पद्मपुराण।

अ) पिता धर्मः (भवति), पिता स्वर्गः (भवति), पिता हि परमम् तपः (भवति)। पितरि प्रीतिम् आपन्ने, सर्वदेवताः प्रीयन्ते।
ब) यस्य सेवया च गुणेन च पितरौ तृप्यन्ति, तस्य भागीरथीस्नानम् अहनि अहनि वर्तते ॥

A) A father actually embodies entire codes of conduct (Dharma) prescribed for a person. He is, in fact, heaven on this earth. One who is able to get love and affection of his father, all Gods also would be pleased with him.

B) A child, whose parents are fully satisfied with his virtues and services, gets holy bath in the Ganga-river, every day.

पिता (पितृ)- father, धर्मः- codes of conduct prescribed (Dharma), स्वर्गः- heaven- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., परमम्- adjctv- ultimate, exceedingly, very much & तपः-(तपस्)- penance, religious austerity, vow- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., पितरि & आपन्ने- पु. लिं. स. वि. ए. व. of पितृ- father & आपन्न- gained, achieved- क. भू. धा. वि. of आ+ पद्- to get, obtain- (पद्- पद्यते- ४ ग. आ. प. to go, approach, gain), प्रीतिम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रीतिः- love, affection, सर्वदेवताः- all deities, divinities- in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सर्वदेवता- सर्व- all, entire, whole, देवता- a god, deity- सर्वाः देवताः- सर्वदेवताः- समा. प्रादितत्पुरुष स., प्रीयन्ते & तृप्यन्ति- both वर्त. प्र. पु. ब. व.- ४ ग. of प्री- प्रीयते- (आ. प.) to be satisfied, to be pleased (strictly a passive voice of प्री-) & तृप्- प. प. तृप्यति- to to please, gratify, यस्य- whose & तस्य- his पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who & तद्- he, सेवया & गुणेन- both तृ. वि. ए. व. of सेवा- स्त्री. लिं.- service, attendance, worship & गुण- पु/न. लिं.- quality, virtue, nature, पितरौ- parents- पु. लिं. प्र. वि. द्वि. व., भागीरथीस्नानम्- holy bath in the Ganga-river- न. लिं. प्र. वि. ए. व., भागीरथी- name of the river Ganges, स्नानम्- bath, ablution- भागीरथ्याम् स्नानम्- भागीरथीस्नानम्- स. तत्पुरुष स.- अहनि- न. लिं. स. वि. ए. व. of अहन्- a day, day time- अहनि अहनि- everyday, daily, वर्तते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of वृत्- १ ग. आ. प. to be, to exist, become, happen, हि- indeed, surely, च- and- both अव्ययस

वंचितस्तु खलान्मर्त्यो न विश्वसति सज्जनम्।

तक्रं फूत्कृत्य पिबति दग्धे तु पयसा मुखे ॥१००॥- courtesy सुधर्मादिनपत्रिका

खलात् वंचितः मर्त्यः, सज्जनम् तु न विश्वसति। पयसा मुखे दग्धे, (सः) तु तक्रम् फूत्कृत्य पिबति॥

A man, cheated (once) by a wicked person, does not trust even a good person (any more). Having his mouth burnt by the hot milk before, he now drinks his (cold) buttermilk after blowing over it.

मर्त्यः- a mortal, a human being, man & वंचितः- cheated, deceived- वंचित- क. भू. धा. वि. of वञ्च- वञ्चति- १ ग. प. प. to cheat, deceive- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., खलात्- पु. लिं. प. वि. ए. व. of खलः- a cheat, wicked person, सज्जनम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of सज्जनः- a noble or good person, विश्वसति & पिबति- both in वर्त. प्र. पु. ए. व. वि+ श्वस्- to trust, believe, rely on- (श्वस्- श्वसिति २ प. प. to breathe, respire) & पा- १ ग. प. प. to drink, पयसा- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of पयस्- water, milk, मुखे & दग्धे- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of मुख- face, mouth & दग्ध- burnt, scalded- क. भू. धा. वि. of दह- दहति १ ग. प. प. to burn, scald, तक्रम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तक्रम्- butter-milk, फूत्कृत्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of फूत्कृ

(फूत्+ कृ)- to blow over (over a drink or cut for cooling)- (कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do), तु- but, on the other hand, in case, न- no, not- both अव्ययस

कुर्यात् चिकित्सामुचितां ज्ञात्वा रोगस्य कारणम्।

कथं निरामयो भूयादन्यथा भूरि भेषजात् ॥१०१॥ - courtesy सुधर्मादिनपत्रिका

(कः अपि) रोगस्य कारणम् ज्ञात्वा उचिताम् चिकित्साम् कुर्यात्। अन्यथा भूरि भेषजात् कथम् निरामयः भूयात्?

Only after knowing the exact cause of a disease, one should go for appropriate medical treatment. How can one get healthy, just by consuming many (ineffective) drugs?

रोगस्य- पु. लि. ष. वि. ए. व. of रोगः- disease, sickness, illness, कारणम्- न. लि. द्वि. वि. ए. व.- cause, reason, generative cause, ज्ञात्वा- after understanding, knowing- पू. का. वा. त्वांत धा. सा. अव्यय of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to understand, know, उचिताम् & चिकित्साम्- both in स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of उचित- adjctv- proper, suitable, necessary, fit- क. भू. धा. वि. of उच्- उच्यते ४ ग. आ. प. to collect, gather, to be fond of- (mostly used in क. भू. धा. वि.) & चिकित्सा- medical treatment, administering remedies or medicine, कुर्यात् & भूयात् - विध्यर्थ प. प. प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make & भू-भवति १ ग. प. प. to be, to become, to exist, भेषजात्- न. लि. पं. वि. ए. व. of भेषजम्- a medicine, medicament, remedy or cure in general, निरामयः- adjctv- free from disease, healthy, of sound health- पु. लि. प्र. वि. ए. व.- निर्- अव्यय- affix implies away from, free of- आमयः- disease, sickness, illness- निर्गतः आमयः यस्मात् सः- निरामयः- बहुव्रीही स., अन्यथा- otherwise, in a contrary case, in another way, भूरि- exceedingly, very much, frequently, repeatedly & कथम्- how, in which manner, in what way-all अव्ययस

न पण्डिताः साहसिका भवन्ति

श्रुत्वापि ते सन्तुलयन्ति तत्त्वम् ।

तत्त्वं समादाय समाचरन्ति स्वार्थं

प्रकुर्वन्ति परस्य चार्थम् ॥१०२॥ -सुभाषितरत्नाभाण्डागार

पण्डिताः साहसिकाः न भवन्ति। ते श्रुत्वा अपि तत्त्वम् सन्तुलयन्ति। तत्त्वम् समादाय (ते) स्वार्थम् समाचरन्ति (तथा ते) परस्य च अर्थम् प्रकुर्वन्ति॥

Learned people are not reckless. After hearing all aspects, they weigh the essential facts. After understanding the essence (of the situation), they attend to their self-interest and to well-being of others.

पण्डिताः, साहसिकाः & ते- all in पु. लि. प्र. वि. ब. व. of पण्डितः- scholar, expert, learned person, knowledgeable man, साहसिकः- reckless, brutal, bold, daring, rash & तद्- he, श्रुत्वा- after listening,

studying, having learnt- पू. का. वा. त्वांत धा. सा. अव्यय of श्रु- शृणोति ५ ग. प. प. to hear, to listen, learn, study, तत्त्वम्, अर्थम् & स्वार्थम्- all in पु.न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तत्त्व- true state or condition, fact, essential nature, primary substance, गृहीतवाक्यो अर्थ- well-being, purpose, interest & स्वार्थ- self-interest, one's own good- स्व- one's own, self, स्वस्य अर्थ:- स्वार्थ:- ष. तत्पुरुष स., भवन्ति, सन्तुलयन्ति, समाचरन्ति & प्रकुर्वन्ति- all in वर्त. प्र. पु. ब. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to become, exist, सं+ तुल्- to judge from all angles, to weigh pros and cons- (तुल्- तोलति १ ग. प. प & तोलयति-ते or तुलयति- ते- { which some consider denominative from तुला } -to consider, weigh, ponder), समा+ चर्- follow, practice, perform, act- (चर्- चरति- १ ग. प. प. to walk, move, go) & प्र+ कृ- to react, respond, to perform, execute- (कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do), समादाय- after conceiving it fully, seizing it completely- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of समा+ दा- to accept fully, to seize well- (दा- यच्छति १ ग. प. प. to give, grant, परस्य- of other's- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of पर:- other, stranger, outsider, न- no, not, च- and, अपि- even, also, though-all अव्ययस

नयविद्वदान्यः गृहीतवाक्यः शेषान्नभोक्ता ह्यविहिंसकश्च।

नानर्थकृत्याकुलितः कृतज्ञः सत्यो मृदुः स्वर्गमुपैति विद्वान् ॥१०३॥ -महाभा उद्योगपर्व ५.३७.१४

विद्वान्, (यः) गृहीतवाक्यः, नयविद्, वदान्यः, शेषान्नभोक्ता, अविहिंसकः, न हि अनर्थकृत्याकुलितः, कृतज्ञः, सत्यः, मृदुः, च (अस्ति, सः) स्वर्गम् उपैति॥

A learned man, who follows (elders') advice, is a political leader, is generous, eats the remaining food after offering (it to Gods, guests and needy), is harmless and blemishfree of any wrongful deed, is grateful, honest and soft in his behaviour, (will enjoy happy life on this earth and) will reach heaven.

विद्वान् (विद्वस)- learned man, wise person- (derived from वर्त. का. वा. धा. वि. of विद्-वेत्ति २ ग. प. प. to know), गृहीतवाक्यः- follower of advice- गृहीत- क. भू. धा. वि. of upheld, accepted- ग्रह- गृह्णाति- गृह्णीते ९ ग. उ. प. to hold take, वाक्यम्- न. लिं.- a sentence, a word, what is spoken- वाक्यम् गृह्णाति इति - गृहीतवाक्यः, नयविद्- a statesman, a politician- नयः- statesmanship, good conduct- नयम् वेत्ति इति- नयविद्- उपपद तत्पुरुष स., वदान्यः- a generous, liberal person, शेषान्नभोक्ता- who partakes his food after offering (it to Gods, guests and needy)- शेष- remainder, left out, अन्नम्- food, भोक्ता (भोक्तृ)- enjoyer, eater, consumer- शेषम् अन्नम्- शेषान्नम्- कर्मधारय स. & शेषान्नस्य भोक्ता- शेषान्नभोक्ता- ष. तत्पुरुष स, अविहिंसकः -harmless, non- injurious- हिंसा- injury, hurt, हिंसक- one who causes hurt, injury, वि- अव्यय- prefix implies intensity, strength, न विहिंसकः- अविहिंसकः- नञ् तत्पुरुष स., अनर्थकृत्याकुलितः- one not having blemish of having done any harmful act- अर्थ- purpose, meaning, worthy- अन् अर्थः- अनर्थः meaningless, senseless, worthless- अनर्थः कृत्यः- अनर्थकृत्यः- worthless or hurtful act, आकुलितः- adjctv- entangled, blinded, affected- अनर्थकृत्येण आकुलितः- अनर्थकृत्याकुलितः- तृ. तत्पुरुष स., कृतज्ञः- grateful, knowing the conduct- कृतम् जानाति इति- कृतज्ञः- उपपद तत्पुरुष स, सत्यः- truthful, honest, मृदुः- soft, mild-mannered- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., स्वर्गम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of स्वर्गः- heaven, paradise, उपैति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of उप+ इ- to reach, attain- (इ- एति-२ ग. प. प. to go, to come to), च- and, हि- surely, indeed, न- no, not- all अव्ययस

दोषाकरोऽपि कुटिलोऽपि कलङ्कितोऽपि
मित्रावसानसमये विहितोदयोऽपि।
चन्द्रस्तथाऽपि हरवल्लभतामुपैति

नैवाश्रितेषु गुणदोषविचारणा स्यात् ॥१०४॥ -- courtesy शारदाप्रकाश-संघ

चन्द्रः, दोषाकरः अपि, कुटिलः अपि, कलङ्कितः अपि, मित्रावसानसमये विहितोदयः अपि, तथा अपि, हरवल्लभताम् उपैति। आश्रितेषु गुणदोषविचारणा न एव स्यात् ॥

The Moon, though full of defects, though curved in shape, though disgraced, though rising after his friend's demise, even then achieves the affection of Lord Shiva. The good or bad qualities of persons who have refuge (in the mighty); should not be investigated.

चन्द्रः- the Moon, दोषाकरः- दोष- पु. लिं.- defect, sin, fault, आकर- a mine, collection, group- दोषाणां आकरः - a collection of defects, कुटिलः- adjctv- crooked, curved, bent- (कुट्- कुटति ६ ग. प. प. to be crooked, bent), कलङ्कितः- disgraced, defamed. & विहितोदयः- timing the rise (prospering well, enjoying the rise)- विहित- arranged, placed done- क. भू. धा. वि. of वि+ हि- to do, act- (हि- हिनोति ५ ग. प. प. to gratify, cast), उदयः- rise, prosperity- विहितः उदयः - विहितोदयः- कर्मधारय स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., मित्रावसानसमये- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of मित्रावसानसमय- time of sunset- (time a friend's difficulty, distress)- मित्र- the Sun, (a friend), अवसान- end, termination, conclusion, limit, death, समय- time- अवसानस्य समयः- अवसानसमयः & मित्रस्य अवसानसमयः- मित्रावसानसमयः- both ष. तत्पुरुष स., हरवल्लभताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of हरवल्लभता- हरः- Lord Shiva, वल्लभता- love, friendship- (वल्लभ- adjctv- beloved, dear, lover)- हरस्य वल्लभता- हरवल्लभता- ष. तत्पुरुष स., उपैति- acquires, gets- वर्त. प्र. पु. ए. व. of उप+ इ- (इ-एति २ ग. प. प. to go, to come to) आश्रितेषु- पु. लिं. स. वि. ब. व. of आश्रितः- dependent, staying a in the refuge- क. भू. धा. वि. of आ+ श्रि- to resort to, to seek refuge with- (श्रि- श्रयति- ते १ ग. उ. प. to go to, approach, गुणदोषविचारणा- enquiry of good and bad qualities, checking of characteristics- गुणः- good quality, virtue, दोषः- faults, shortcoming, विचारणा- investigation, enquiry- गुणः च दोषः च- गुणदोषः- द्वंद्व स. & गुणदोषाणाम् विचारणा- गुणदोषविचारणा- ष. तत्पुरुष स. स्यात्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to exist, to be, तथा- in that way thus, अपि- even, also, न- no, not, एव- just, mere, only- all अव्ययस

किं कोकिलस्य विरुतेन गते वसन्ते
किं कातरस्य बहुशस्त्रपरिग्रहेण ।
मित्रेण किं व्यसनकालपराङ्मुखेण

किं जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण ॥१०५॥ -- courtesy शारदाप्रकाश-संघ

गते वसन्ते, कोकिलस्य विरुतेन किम् (प्रयोजनम्)? कातरस्य बहुशस्त्रपरिग्रहेण किं (प्रयोजनम्) ?
व्यसनकालपराङ्मुखेण मित्रेण किम् (प्रयोजनम्)? (तथा) निरक्षरेण पुरुषस्य जीवितेन किम् (प्रयोजनम्)?

Why listen to a cuckoo crying melodiously once spring season is over? What is the purpose of a coward possessing many weapons? What is use of a friend, who turns away during time of distress? What is the purpose of life for an illiterate person?

गते & वसन्ते- both in पु. लिं. स. व. ए. व. of गत- gone, lapsed- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go & वसन्त- spring time, vernal season, कोकिलस्य कातरस्य & पुरुषस्य -all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of कोकिल:- cuckoo bird (Koyal), कातर- adjctv- cowardly, timid & पुरुष- person, human, a man, विरुतेन, जीवितेन, मित्रेण, बहुशस्त्रपरिग्रहेण, निरक्षरेण & व्यसनकालपराङ्मुखेण- all in -तृ. व. ए. व. of विरुत:- पु. लिं.- singing, melodious cry- क. भू. धा. वि. of वि+ रुद्- to give out melodious cry- (रुद्- रोदिति/ रौति- २ ग. प. प. to cry, weep), जीवितम्- न. लिं.- living, surviving- क. भू. धा. वि. of जीव्- जीवति १. ग. प. प. to be alive, to live, मित्रम्- न. लिं.- friend, बहुशस्त्रपरिग्रह:- one who has acquired lots of arms- बहु- adjctv- lot, many- शस्त्र- arms, परिग्रह:- holding, seizing, acquiring- बहूनि शस्त्राणि- बहुशस्त्राणि- विशेषणपूर्वपदकर्मधारय स.- बहुशस्त्राणाम् परिग्रह:- बहुशस्त्रपरिग्रह:- ष. तत्पुरुष स., निरक्षर:- an illiterate- निर् (निस्)- अव्यय- affix implies absence of, devoid of, loss of & अक्षर:- a letter of the alphabet, word, words, speech collectively, writing in general- नञ तत्पुरुष स. & व्यसनकालपराङ्मुख:- one who turns away during time of one's distress- व्यसन- distress, calamity- काल- time, period, पराङ्- adjctv- away, situated beyond or on other side, unfavourable, adverse, मुखम्- न. लिं- face, mouth- व्यसनस्य कालम्- व्यसनकालम्- ष. तत्पुरुष स., पराङ् मुखम् -वि पु कर्मधारय; व्यसनकाले पराङ्मुखः - व्यसनकालपराङ्मुख:- स. तत्पुरुष स ; किम्- अव्यय- a particle of interrogation- what use, what purpose